

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARINDAN
III. SERİ — No. 1

MÜSÂMERET ÜL-AHBÂR

MOGOLLAR ZAMANINDA TÜRKİYE SELÇUKLULARI TARİHİ

Aksaraylı Mehmed oğlu
KERİMÜDDİN MAHMUD

Mukaddime ve haşiyelerle tashih ve nâşreden
Dr. OSMAN TURAN
Tarih, Dil ve Coğrafya Fakültesi Tarih Doçenti

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1944

MÜSÂMERET ÜL-AHBÂR

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARINDAN
III. SERİ — No. 1

MÜSÂMERET ÜL-AHBÂR

MOGOLLAR ZAMANINDA TÜRKİYE SELÇUKLULARI TARİHİ

Aksaraylı Mehmed oğlu
KERİMÜDDİN MAHMUD

Mukaddime ve haşiyelerle tashih ve neşreden
Dr. OSMAN TURAN
Tarih, Dil ve Coğrafya Fakültesi Tarih Doçenti

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1 9 4 4

ÖNSÖZ

Türklerin İslâm âlemine ve geniş ölçüde İslâm medeniyetine müessir olmaları Büyük Selçuk İmparatorluğunun kurulmasıyla başlar. Selçuk sultanları idaresindeki Oğuz boylarının XI nci asırda başlayan faaliyetleri, yarattığı büyük neticeler dolayısıyla, yalnız Türk ve İslâm tarihinin değil, dünya tarihinin de en mühim safhalarından birini teşkil eder. IX ve X ncu asırlarda en parlak devrini idrâk eden İslâm medeniyeti, X ve XI nci asırlarda, türlü fikir ve mezhep mensuplarının birbirine zıt gayeler arkasından koşması ve hususile daha *Abbâsî* halifelîğinin kuruluşundanberi mevcudiyetlerini his ettiren ve zaman zaman Halifelik İmparatorluğunu müşkül mevkilere sokan *Hurremiyye*, *Bâbekiyye*, *Karamîta*, *İsmailiyye* gibi anarşist fırkaların yıkıcı hareketleri ve bununla ikiz olarak siyasî hâkimiyetin zayıflaması ve parçalanması dolayısıyla, meş'um bir uçuruma doğru sürüklenmekte idi. İçeride siyasî ve fikrî ayrılık ve karşılaştırmalar hüküm sürerken kuvvetli hükümdarlar eline geçen Bizans İmparatorluğu da bu zaafdan faydalanarak müdafaa-dan taarruza geçip Halifelik merkezine doğru ilerliyordu. Yalnız İslâm âleminin şark bölgeleri, Türk dünyasının bazı kısımlarına hâkim bulunan, Karahanlı ve Gazneli gibi Türk devletleri sayesinde nisbî bir sükun ve inkişaf içerisinde kalabilmiş ve fakat bu iki devletten hiç biri İslâm dünyasını bu umumî zaaf ve anarşiden koruyabilecek kudret ve kabiliyet gösterememişti.

Türkler, millî dinlerindeki *tek Tanrı* fikri, yaradılış ve hayat şartlarının kendilerine bahşettiği savaşçılık ruhu ve nihayet komşu olan İslâm medeniyetinin üstünlüğü tesirile yavaş yavaş uygun buldukları bu yeni dini benimsemeğe ¹ ve X ncu asır-

¹ Halbuki VIII. nci asırda *Gök Türkler*'in büyük devlet adamı *Ton-yukuk*, içtimai ve coğrafi şartların mahiyetini pek iyi anlıyarak, haklı bir muhakeme ile, Türk milletinin yaşayış ve düşünüşüne uygun bulmadığı *Budizm*'in kabulünü şiddetli bir surette reddediyor, *Gök Türk Kağanı* onun fikrini kabul ediyordu. Nitekim biraz mübalâğalı da olsa, IX ncu asrın Arap mütefekkirî *Câhiz* de *Dokuz Oğuz*'ların *Karluklar*'a yenilmesini, Budizm'in kabulünden sonra askeri kabiliyetlerinin eksilmesiyle izah eder.

dan itibaren de kütle halinde kabule başladılar. İşte İslâm âleminin karşılaştığı bu iç ve dış tehlikelere nihayet veren, İslâm medeniyetine taze bir ruh ve kan aşılayan ve İslâm milletlerini yeni bir nizamla sokarak bu âlemin mukadderatını Türk milletinin omuzlarına yükliyen Selçuklular idaresindeki Oğuz kütlelerinin hareketleri, bu islâmlaşma hâdisesinin zarûrî bir neticesidir. Bundan sonradır ki Türk - İslâm tarihinin birbirini takıp eden büyük hâdiseleri vukua geldi. Selçuk Türklerinin Tarih sahnesine çıkışında, İslâmdan önce olduğu gibi islâmî devrede de, Türkler büyük bir imparatorluk kurarken, sâkin ve itaatlı şehirli ve yerleşik unsurun değil, daha ziyade faal ve teşkilâtçı olan göçebe unsurun rolü göze çarpar. Selçuk imparatorluğunun doğuşu ve yakın şarkın türkleşmesi, bu asırlarda Ortaasyada vukubulan büyük nüfus artış ve hareketleri tetkik edilmeksizin anlaşılamaz. Esasen Oğuz kütlelerinin ıztırari hareketlerine ve muhaceret destanına ait tariht bilgileri mevcut olmasa bile bu büyük neticenin meydana gelmesi meselenin başka bir şekilde izahına imkân vermemektedir. Bazı bakımlardan *Cermen* istilâsını andıran Selçuk istilâsından sonra, başta cihanşümul bir mahiyet arzeden *Osmanlı İmparatorluğu* olmak üzere, kurulan hemen bütün islâm devletleri Türk ırkından hanedanlara inhisar etmiştir. Bu vaziyetin asırlarca devam edebilmesi, şüphesiz, Türk etnik unsurunun kesafetile mütenasip olarak alâkalıdır.

İslâm dünyasının dörtte üçüne hâkim olan büyük Selçuk sultanları için, yalnız İslâmiyetin hâmisi olmak sıfatile onun başlıca dış düşmanı olan Bizans'ı ezmek maksadı ile değil, arası kesilmeyen Oğuz göçmen kütlelerinin mâmur ve nüfusça kesif İslâm ülkelerinde bir kargaşalık unsuru olmalarının önüne geçerek onları yerleştirecek yeni bir saha bulmak ve bu suretle devlet için zararlı olan bu unsuru kuvvetleri arasına sokmak gibi idarî ve siyâsî bir maksatla da, İslâm - Bizans mücadelelerinde nüfusu azalan ve bir çok yerleri boş ve yıkık bulunan, Anadolu'nun fethi zarûrî idi. Zaten sultanlar henüz bu zarûreti duymadan önce de beylerinin idaresindeki boylar bütün aileleri ve mallarıyla birlikte Ermenistan ve Bizans hudutlarını zorlamağa başlamışlardı. Eğer bu vaziyet mevcut olmasa ve bu

zaruretin icapları kavranılmamış olsa idi yalnız İslâmiyetin pe-restişini temin maksadıyle yapılmış olacak bir kaç fetih ve is-tilâ seferinin ehemmiyeti ne olursa olsun, bundan evvelki İslâm gazalarından farklı büyük neticeler vermiş olması mümkün ola-mazdı. Başta Selçuk hanedanı olmak üzere, İslâmlığı henüz X ncu asırda kabule başlayan ve uzun zaman şa-manî kültürü çerçevesinde yaşayan Oğuz kütle-lerinin bu sathı islâmlaşmalarına rağmen impara-torluğu idare eden yüksek sınıf, siyasî maksatlarına uygun gelmesi sebebinden ziyade mizaçlarının icabı olarak samimî ve mütaassıp müslüman idi. Bunda *Türklerin*, başka, milletler gibi yabancı bir kuvvetin icbarile değil, kendi arzularıyla bu dine girmiş olmalarının tesiri olmakla beraber asıl se-bebini, Türk tarihinde sık sık rastlandığı üzere, dışardan gelen din ve medeniyet karşısında millî kültürün koruyucusu olmak icabeden münevver tabakanın kendi an'ane ve mâzileriyle alâ-kalarını kesmeyi mucip olan hâleti ruhiyelerinde aramak daha doğru olur. Fakat bu hükümle, Türkler arasında vuku bulan bu islâmlaşma hareketinin öyle kolay ve gönül rizasıyla birden olduğunu, millî hars ve dinî telâkkilerin bir muka-vemetine mâruz kalmadığını kasdetmek istemiyoruz. Bilâkis bu büyük hareketin bir takım iç mücadelelere ve hars buhranlarına sebep, olduğuna dair, vesikaların azlığına rağmen, bir çok şeyler söylemek imkânlarına mâlik bulunuyoruz. Bununla beraber, burada tafsiline girişemeyece-gimiz, bu keyfiyetin Türk tarihinin bu umumî çerçevesini değiştirecek bir mahiyette olmadığını da söyleyebiliriz. Filha-kika, münevver Türkler ve başta Selçuk sultanları, samimiyet ve sadakatla bağlandıkları, İslâm ideolojisi hesabına millî benliklerine ait bir çok an'aneleri feda etmekten, mâzileri ile alâkayı kesmekten çekinmediler. O derece ki İslâm medeniyetine yabancı olan Anadolu gibi bir sahada bile *Acem harsının* İslâmdan önceki geleneklerini diriltmeğe çalıştılar. Halbuki ne Araplar, ne de Acemler islâm olmakla ondan evvelki tarih ve an'anelerini unutmak lüzumunu his etmediler. En basit misal olarak bu milletlerin İslâmdan önce kullandıkları şahıs adlarını islâm olduktan sonra da kullanmakta beis görmedikleri halde, Türklerin kendi adla-

rina, mahdud bir nisbette ve ancak millî kültürü ibtidai şekliyle muhafaza eden, göçebe ve köylü unsur arasında rastlamak mümkün olabilmıştır. Daha garibi, islâmiyetle alâkası olmıyan, İranın islâmdan önceki millî adlarının Selçuk sultanları tarafından benimsenmiş olmasıdır. Küçük bir kütle halinde İslâm ülkelerine gelen, kültür yakınlığı ve üstünlüğü ve nihayet muhitlerindeki ekseriyetin tesirile türkleşen ve sonra islâmlaşan Moğollar kadar, Selçuklular, mâzî ve harslarıyla alâkalı bir eser vermeden Arap ve Acem harsının geniş bir ölçüde inkişafına çalışmadığı da, haksız olarak, İslâmiyet icabı saydılar. Bu keyfiyetin farkında olan İslâm müellifleri bunu Türklerin lehinde bir vakıa olarak zikrederler. Meselâ Fâhreddin Mûbârekşâh «Başka milletlerin müslüman olup tekrar dinlerinden döndükleri ve müslüman iken de ana baba ve akrabalarıyla münasebetlerini kesmedikleri çok defa görüldüğü ve samimî müslüman olmak için uzun zaman gerektiği halde türkler müslüman olduktan sonra müslümanlığa öyle sarılırlar ki bir daha adlarını, yerlerini ve yakınlarını hatırlamazlar; hiç bir türkün irtidat ettiği de görülmemiştir»,¹ der. Millî kültürü muhafaza etmek isteyen ve şamanî hayat telâkkilerini daha ziyade batınî mezhepleriyle telif etmek imkânını bulan bir takım göçebe unsurlarının bu mezhepler arkasında sürüklenmelerine rağmen *Sünniliğin* ve bilhassa *Hanefiliğin* İslâm âlemindeki zaferi, yeni din uğrunda hiç bir fedakârlıktan çekinmeyen, bu münevver Selçukluların eseridir. Râvendî'nin bu husustaki kayıdı bu bakımdan çok dikkate değdiği gibi İslâm dünyasının Türk hakimiyetine karşı bakışını göstermek bakımından da ehemmiyetlidir. O senetleriyle çıkarak İmâm-i Azam'dan şu rivayeti nakledir: «İmâm-i Azam vedâhaccını yaparken Mekke (Kâbe) de Tanrıya «Ey Tanrım benim içtihadım doğru ve mezhebim hak ise yardım et! Çünkü ben senin için Muhammedin şeriatını tahrir ettim... Hâtiften bir ses gelerek «Doğru söyledin,

1 و دیگر هیچ صنف از گروه کفر نیست که او را ا کفر اسلام ازینکه نه او را پسوی مانه و مادر و پدر و اقربا دل نشان باشد، و مدعی باید با دل بر مصلای پدید و بسیار باشد که مرتد شود و تکفیر باز کردد مگر گروه ترک که چون او را اسلام آورد چنان دل بر مصلای پدید که از خان و حای و اقربا بیش یاد نکنند و هرگز هیچ کس نشان نداده است ترک از اسلام رجوع کرده است و مرتد (Tāriḥ-i F. Mubārakšāh, nṣr. D. Ross S. 36).

kılıç Türklerin elinde bulundukça senin mezhebine zeval yoktur,, Tanrıya hamdolsun ki İslâmın arkası kuvvetli, Hanefî mezhebi mensupları mes'uddular; Arap, Acem, ve Rus diyarında kılıç türklerin elindedir. Selçuk sultanları Ebu Hanîfe âlimlerini o kadar himaye etmişlerdir ki onlara karşı olan sevgi ihtiyar ve gençlerin kalbinde bâkîdir¹,, Dikkate şayandır ki Râvendî yalnız Selçukluları değil Rusyada hüküm süren Türkleri de, İslâm olsun olmasın, İslâmiyetin muzahiri olarak telâkki etmekte ve onların türklük camiasına mensup olduklarını müdrik bulunmaktadır.

Şüphesiz bu keyfiyet Türk harsının, târihinin büyüklüğü nisbetinde, inkişaf edememesine başlıca âmilidir. Fakat burada Selçuk İmparatorluğunu kuran unsurun göçebe menşeinden gelmesi ve Türk yüksek kültürünü temsil eden *Uygur, Karahanlı* muhitleriyle yakın bir münasebet kurulamamış olması gibi tarihî ve coğrafi âmilleri de unutmamak lâzımdır. Lâkin bundan, Türklerin İslâm olduktan sonra, kendi harslarından tamamiyle sıyrıldıklarını ve İslâm medeniyetine kültür hayatları bakımından bir tesirde bulunmadıkları mânâsını çıkarmak doğru değildir. Selçukluların hüküm sürdükleri sahalarda, şehirden ve İslâm medeniyetinin yakın tesirlerinden uzak yerlerde yaşayan bilhassa göçebe unsur, uzun zaman, eski boy teşkilâtıyla yaşamış, İslâm olmakla beraber şamanî akide ve hayat telâk-kilerini, tarihî destan ve geleneklerini yaşatmıştır. Anadolunu *Uçları* ile yaylaları geniş olan sahalarda yaşayan göçebeler İslâmiyet uğrunda harp etmekle ve kendilerini müslüman say-makla beraber daha ziyade İslâmiyetten evvelki hayat ve telâkkilerine bağlı bulunuyorlardı. Onlar ne İslâmiyetin sıkı şartlarını, ne de islâmî devlet sistemine uymayı arzu ediyordu. Anadoluda *devlet-şehirli* ile bunlar arasındaki zıddiyetler göçebe isyanlarının başlıca sebebini teşkil eder. Müslüman-şehirlinin kötü mânâda bunlar için kullandığı "*Türk*,, adı, Selçuklular ve Osmanlılar'da, aradaki tezdaları göstermek için güzel bir

¹ «حقى قىت لازال مذهبك مادام السيف، فى يد الأتراك، و بحمد الله تعالى ىشت اسلام قویست و اصحاب ابوحنيفة شادان و نازان اند و چشم روشن و درعرب، و نعم و روس شمشیر در دست ترکانست و سر» و شمشیر ایشان در دلها راسخ و سلاطین آل سلجوق چندان تربیت علمای اصحاب، *(Rôhat us-Şûdûr, s. 17-18)*..

misâldır. *Câmi üt-Tevârih*'in naklettiği *Oğuznâme* ile *Dede Korkut* kitabı bu gibi muhitlerin yaşayan an'anelerinden vücut bulmuştu. Yazıcıoğlu'nun *Selçuknâme*'sindeki kayıtlar, Selçuk saraylarında Oğuz an'anesinin tamamiyle yaşadığına dair kat'i bir kanaat vermese bile, *Uc*'lardaki boylar arasında yaşamakta olduğunda şüphe bırakmamaktadır. Selçuk istilâsiyle gelen Türk kütleleri, ister istemez, kendileriyle birlikte getirdikleri kültür unsurlarını da İslâm muhitlerine nakletmişlerdir. Türklere mahsus olan bir takım içtimâî müesseseler, devlet teşkilâtına ait unsurlar, saray âdet ve eğlenceleri, menşei şamanî dininde olan ve fakat zamanla lâikleşen ve bazan askerî spor mahiyetini alan oyunlar, ev eşyası, türlü yemek ve elbise şekilleri bu istilâdan sonra İslâm medeniyetinin de unsurları olmuştur. Türkçeden farsça ve arapçaya geçen bir takım memuriyet adları, unvanlar ile bu medenî tesiri gösteren diğer kültür kelimeleri bu bakımdan ehemmiyetli bir tetkik mevzuudur. Hatta farsçadan arapçaya geçen bir takım kültür kelimelerinin mühim bir kısmı da Selçuk ve devamı olan devletler vasıtasıyla olmuştur, ki *Memlûk* kaynaklarında bu tesiri belirli bir şekilde görmek mümkündür. Son zamanlarda münşeât'a ait bulunan yeni eserler Türkiye Selçuklularının yıkılışına kadar bile daha Göktürk ve Uygur devirlerinden beri bilinen bir çok memuriyet adları ile unvanların, şimdiye değin sanıldığından çok daha geniş bir ölçüde, kullanıldıklarını, bir takım saray âdet ve eğlencelerinin devam edip geldiğini göstermektedir, ki bu gibi tesirlerde yüksek tabakanın rolü göze çarpar.

Esasen Türklerin başlıca ehemmiyet verdikleri şey hakimiyet mes'elesi olduğundan Selçuklular bugün hasretini çektiğimiz bazı millî mevzularda gayret sarfetmeğe lüzum da görmezlerdir. Onlar için gaye hakim olmak ve bunu temin maksadı ile lüzumlu olan askerî ve içtimâî teşkilâtı vücuda getirmek, milletlere âdilâne bir nizam ve idare tatbik ederek bu hakimiyeti mümkün olduğu kadar genişletmek idi. Türklerin ilim ve teknikten ziyade devlet kuruculuğu, teşkilâtçılık ve askerî sahalarda büyük ve geniş görgülü insanlar yetiştirmesinin sebebini bu temayülde aramalıdır. Halbuki IX ncü asır Arap mütefekkeri Câhîz Türklerin meziyetlerine dair yazdığı

risâlede¹, onların zekâ ve ahlâklarıyla askeri kabiliyetlerini saymakla iktifa etmiş teşkilâtçılık ve devlet idaresinin Farslara ait bir hüner olduğunu söylemişti. Câhiz bu şekilde düşünmekte mazurdu. Çünkü o, Türkleri Halifelik ordusundaki mevcudiyetleriyle tanıyor, İslâmdan önce Türk devletlerinden habersiz olduğu gibi iki asır sonra İslâm âlemini idarelerine alacaklarını da keşfedemezdi. Bundan başka önünde her bakımdan tesirleri devam eden bir Sâsânî teşkilâtına da şahit idi. Daha sonraları mânşei askeri kölelerden olan bir takım Türk devletlerinin kuruluşu İslâm müelliflerini onların askerlik ve teşkilâtçılık bakımından haiz oldukları kabiliyetleri belirten medhiyeler yazmağa sevk etmiştir. Yine adını andığımız Fahrêddin Mübârekşâh tarihinde "Kendi kavmi ve şehri içinde aziz olan herkes memleketinden uzak düşünce yabancı bir ülkede, hor ve zelil olduğu halde bunun aksine olarak *Türk kendi halkı arasında diğer türklerden farksız olup kendi memleketinden ayrılp İslâm diyarına düştüğü zaman onun kıymeti artar, emîr ve sipehsâlâr olur. Ademden bu zamana kadar, türkten başka, para ile satın alınan bir kölenin pâdişah olduğu görülmemiştir.*", der. Ve onun naklettiği, Türkler arasında mâruf olduğu anlaşılan ve efsanevi Türk padişahı Efrâsiyâb'a çıkan şu rivayet bu fîli vaziyeti veciz bir şekilde ifade eder. Bu rivayete göre Efrâsiyâb: "*Türk denizde sedef içinde bulunan bir inci gibi yurdundan uzaklaşırsa kıymetlenir, pâdişahların tâcı, gelinlerin süsü olur*", der². Türkler Tanrıyı kendilerini himaye eden, yok olmaktan koruyan bir ilâh olarak millileştirmişler ve kendilerini onun dünyayı fetih ve idareye memur bir ordusu telâkki etmiş-

¹ İlk defa Van Vloten tarafından neşredilen *Risâlet fi fâzail al-Etrâk* prof. Şerefeddin bey tarafından tercüme edilerek *Türk gırdu* mecmuasının beşinci cildinde intişar etmiştir. Gene aynı mütercimnin İbn Hassul tarafından Tuğrul Bey zamanında yazılan tercümesinde bu bakımdan ehemmiyetlidir (*Belleten* XIV).

² 1. مثل و سخنان افراسياب، که پادشاه ترکان بوده است و حد بیرون کامل عقلی و سائب رای و بیچاره دن بوده است اینست که مثل ترک همچون دریا است که در صدق و دریا باشد. هر چند درمکن خود است ی قدر و قیمت باشد، چون از صدق و دریا بیرون افتاد، جاگیرد (s. 37). Bu eser hakkında Prof. F. Köprülü'nün *Türk dili ve Edebiyatı hakkında araştırmalar* adlı eserine (İstanbul 1934) bakınız.

lerdir. Millî duyguların belirmesi bakımından başka milletlerin tarihinde emsaline rastlanamıyan *Orhon kitâbeleri* bu türlü inanışları canlı bir surette tasvir eder. Orada, Altay dağları, dört cihete ordular gönderen Türk kağanlarının ebedî sürececek hakimiyetlerinin merkezi olarak telâkki edilmekte ve Türk hükümdarının, daha Hiong-nu devrinden beri mevcut itikada göre, *ilâhî bir menşeden geldiğine* inanılmaktadır. Hattâ *Gök Türk* adının menşei (yapılmış bir izah tarzına göre) de her halde bu üstünlük duygusu ve semâvilik telâkkîsinin bir neticesi olmalıdır. Türklerin, bütün Ortazamanlar boyunca, Tanrı tarafından dünya hakimiyetine memur bir millet olduğuna dair bir telâkkiye bağlı bulundukları gözükmektedir. Peygamberin: "*Benim Doğuda Türk adını verdiğim bir askerim vardır, her hangi bir kavim üzerine gazaplanırsam onları onun üzerine saldırtırım*,"¹ Hadîs-i kutsîsinin menşei ne olursa olsun *Orhon yazılarından* beri Türk cihan hakimiyet telâkkî ve ideâlinin devam eden bir ifadesi olarak dikkate değer. Türkler hakkında işlenen bu gibi islâmî an'aneler, Moğolları Türk sayan (esasen Moğollar ve Türkler aralarındaki kültür yakınlığını biliyorlardı²) İslâm müellifleri tarafından Moğollara da teşmil edilmiş idi. Dünya hakimiyetine Tanrı tarafından memur edildiklerine inanmış olan ve bunu *Papa* ile yapılan muhaberelede açıkca ifade eden Moğol *kann* 'ları bu gibi rivâyetleri kendi siyaset ve telâkkilerine uygun bularak derhal benimsemişlerdi. Bunu, metinde haşiyeleriyle gösterdiğimiz *Hulâgü'nün* mektubunda ve *Cüveynî* vesair islâmî telifatta görmek mümkündür³. Gariptir ki daha XV nci asrın başlarında *Timür*, bir Türkmen boyuna mensup olduğunu kaydettiği Osmanlı sultanına bile, herhalde Türk anayurunda hakim bulunması dolayısıyla, gönderdiği mektupta,

¹ Metindeki haşiyeye s. 51 bakınız.

² *İbn ül-Esir*'in rivayetine göre *Semerkanđ*'in *Çingiz* orduları tarafından zaptı üzerine öldürüleceklerinden korkan *Harezmi* askeri "*Biz Türküz ve onlarla bir cinsteniz, onlar bizi öldürmezler dedi ve aman dilediler; Moğollar da amanlarını kabul ettiler*". Buna dair yine metnin s. 51 deki haşiyesine bakınız.

³ و حديثي است منقول ١. اخيار راي اؤلك هم فرساي هم انهم من عصاي و در
 ٢. شك و شبهت يست كه اشارت بدس جماعت چكن زن نوده اس
 (Cihângüşa I, S. 17).

peygamberin: "Türkler size *dokunmadıkça siz türklere dokunmayınız*,"¹ hadîsini dercederek bu an'aneyi kendisine hasretmek istemiştir. Osmanlı sultanları da mütemadî kazanılan büyük zaferlerle bu dünya hakimiyeti telâkkîsini yeniden canlandırarak sonsuz fûtuhat teşebbüslerinden geri kalmadılar. Tarihînin bu ikbal ve azameti kütleler arasında da *Kızıl Elma* gibi efsanevî ideallerin doğmasına sebep oldu. Selçukluların zuhurunda meydana çıkarak millî gururu besleyen hadîsleri unutmuş olan Osmanlı türkleri İstanbul'un fethi ile bir yenisine mazhar olduklarını hatırladıkları hadîs-i Nebevî'nin manevî tesirini hissediyorlardı².

Selçuk sultanları İslâmın hâmisi olmak sıfatıyla ona yalnız bir nizâm vermek ve onu iç-dış düşmanlarından korumakla iktifa olunamayacağını anlamışlardı. İslâm medeniyetini ilmi ve içtimâî müesseseleriyle kuvvetlendirirken hâkimiyetlerinin temellerini de sağlamıştıklarını müderrik buluyorlardı. Cami, medrese ve hankahların inkişafı için sarf edilen büyük gayretlerle, kılıç tutan askerî kuvvetler yanında, zamanın ihmali câiz olmıyan, ilim ve tasavvuf mensuplarından mürekkep irfan ordusunu da aynı gaye uğurunda hazırlamış buluyorlardı. İmparatorluğun büyük imar ve tesis faaliyetleri Türkiye, İran, Azerbaycan, Irak ve Suriyede kurdukları medrese, zaviye, cami, yol, köprü, kervansaray, ve darüşşifa (hastahane) ların harabeleriyle malûm olduğu gibi onlara ait İslâm eserlerinin nakilleri³ ve kısmen zamanımıza kadar gelen vakfiyeleriyle de göze çarpmaktadır. Bilhassa vakfiyeler, diğer vesikaların

¹ عقل را کار فرمای و در قننه و بلا بروی خود مکنشای و اگر کوالتوک ماتر کوکم را
(Nizâm meddîn) کار فرمای، نگاه مردی کار دیده ط نامزد طرف او رده رواه مرو داند
Şâhî, *Zafernâme*, nşr. F. Tauer, s. 218).

² Daha Mu'âviye'den beri bir takım İslâm hükümdarlarının İstanbul'u alarak Peygamberin teveccühüne mazhar olmağa ve bu suretle İslâm âleminin sempatisini çekmeğe çalıştığı muhakkaktır. Peygambere isnad olunan hadis şudur : *ليستفتحن القسطنطينية قلنم الامير هذا الامر فتم الجيش ذلك الجيش* : "Muhakkak İstanbul alınacaktır, bunu alan hükümdar ve asker ne iyi hükümdar ve askerdir!" Söylemeğe lüzum yoktur ki bizi burada hadisin sıhhati değil tesiri ilgilendirir.

³ Meselâ umumî olarak *Raḥat uş - Şudûr* (s. 65) ve *Necmeddîn Râzî'nin Mirsâd ül-'İbâd'*ine (nşr. Tahran s. 13) bakınız.

azlığı dolayısıyla, medenî seviyeleri, teşkilât ve işleme tarzları hakkında, zamanın içtimai tekâmülünü gösteren, kıymetli vesikâlerdir.

Dikkate şayandır ki başlangıçta büyük Selçuk sultanları tarafından bir fütühat ve iskân sahası olarak telâkki edilmiş ve ancak hanedanın ikinci derecede beyleri tarafından bir *Uç beyliği* şeklinde idare edilmiş ve bazen de âsf ve şüpheli beylerin bir sürgün yeri vazifesini görmüş olan Anadolu'da kurulan Selçuklu devleti diğerlerinden daha iyi bir talia ve parlak bir istikbale mazhar olmuştur. Türkiye Selçuk devleti, bu bakımdan, diğer Anadolu beyliklerine nazaran mütevası bir vaziyette olan Osmanlı devletinin başlangıçlarıyla mukayese edilebilir. Şüphesiz bu hususta başlıca âmili bu sahada Türk kütlesinin daha büyük bir kesafet teşkil etmesine atfetmek icabeder. Türü nisbetlerde üç asır içinde vuku bulan muhaceretlerle kurulan bu yeni Türk vatanı şüphesiz en büyük göç dalgalarını ilk fetihlerde almıştı. Bu kesif insan akını olmasa idi *Bizans* ve *Haçlı* mücadeleleri bu vatanın kurulmasına engel olabilirdi. Anadolu bir ordunun değil bir milletin fethettiği bir ülke idi. Mücadeleler ne kadar çetin olursa olsun Türkler için burada yaşamak veya burada ölmekten başka bir çare yoktu. Malları, çadırları, çocuk ve aileleriyle gelen muhacir kabilelerini iskân edecek başka bir saha da kalmamıştı. Muhaceret o kadar şumullü ve devamlı olmuştur ki Türkistanda, Türk milletinin en kalabalık bir zümresi olan, Oğuzlardan, hususiyle Moğol istilâsından sonra, pek az bir nüfus kalmıştı. Muhacirlerin yollar üzerinde kalanları Türkmenistan ve Azerbaycân türklüğünü teşkil etti. Bundan dolayı Selçuk fetihlerini tamamiyle sultanların emir ve idarelerindeki orduların mahsulü sanmamalıdır. Kendilerine mahsus kabile teşkilâtlarıyla başlarındaki *İl-başı* (Boy beyi) ların idaresinde fütühat yapan grupların ehemmiyetine dikkat etmedikçe bu türkleşme mes'elesi anlaşılamaz. Uçlarda ayrı ayrı veya gruplar halinde ilerileyen Türk boyları bazan merkezin plânlarına göre tensik edilir ve muntazam ordularla birlikte hareket eder ise de onlar çok defa merkezin hiç bir emir ve siyasetini düşünmeden muhtaç olduğu araziye işgal eder. Umumiyetle devletin müdafaa ve fütühat plânlarına uygun olan

bu hareketlerin bazan Bizanslılarla Selçuklular arasında siyaset güçlükleri de çıkardığı görülmektedir. Bundan dolayı Selçuk fütuhatıyla Osmanlı istilâları mahiyet bakımından biraz farklıdır. Yâni birincide nüfus hareketlerinin ordulara, ikincide orduların nüfus hareketlerine tesiri göze çarpar. Haçlı seferlerini müteakip Anadolu'nun ortasına çekilen türklük ikinci Kılıç Arslan'dan sonra, önce Selçuk devletinin fethleriyle, bilâhara onun zaiflaması neticesinde meydana çıkan *Uc beyliklerinin* müstakıl faaliyetleriyle, elden çıkan ve ele geçmemiş olan sahaları işgale ve gittikçe artmış bulunan nüfus kesafetiyle de iskâna muvaffak oldu. Bu topraklardan taşarak Osmanlı istilâ orduları arkasında Rumenin türkleşmesini sağlayan nüfus hareketleri bu tabii astışın bir neticesidir.

Türklerin, istilâ esnasında, Anadolu'da karşılaştıkları unsur hristiyan Rum ve Ermenilerle müslüman Kürtlerden tereküp ediyordu. Ermeniler, Kürtler istilânın neticesi olarak şarktan garbe doğru kaymışlardır. Bu suretle onların şarktaki kesafetleri azalmağa yüz tuttu. Buna karşı küçük Ermenistan'ın doğuşu da bu nüfus kayışının bir eseridir. Asırlarca devam eden Yunan kültürü ve hristiyan dini tesiriyle rumlaşan yerli halkların, bazı hususiyetlerini muhafaza etmiş olmasına rağmen, dillerini bu istilâ zamanına kadar yaşatmış olduklarına dair şark ve garp kaynaklarında bir kayda tesadüf edilememiştir. Irk bakımından *Elenizm*'in tesirini ancak sahillerde bazı içerdeki kültür merkezlerinde hissetmek mümkündür. Türklerin bu topraklarda kendi ırklarından bazı unsurlara rastladıkları hakkında daha müsbet delillere malik bulunuyoruz. Bizans imparatorluğunun, İslâm hudutlarını muhafaza maksadile, Balkanlardan şamanî veya hristiyanlaşmış bir takım *Oğuz* ve *Peçenekler*'le daha sonra *Kuman* (Kıpçak) ları Anadolu'nun bazı bölgelerine yerleştirdiğini biliyoruz. Şarktan, ve bazan Selçuk devleti zamanında doğrudan doğruya *Kıpçak-ili*'nden, gelen Kıpçak unsurunun mevcudiyeti dolayısıyla Balkanlardan Bizans imparatorluğu vasıtasıyla gelmiş olanların *toponimik* izlerini takibetmek mümkün değilse de *Peçenekler*'e ait yer adlarının Balkanlar yoluyla vukubulmuş muhaceretlerin neticesi olduğu hiç bir şüpheye mahal bırakmamaktadır. Anadolu'da yerleştirilmiş olan bu gayrimüslim Türklerle Selçuklular arasında millî

yakınlığın bilindiğine dair, şimdilik yalnız, İslâm ve Bizans kaynaklarının müttefik olarak anlattıklarına göre *Malazgirt* meydan muharebesinde Bizans ordusundaki Türklerin bu yakınlığı anlamaları dolayısıyla Alp Arslan tarafına geçmeleri hâdisesi zikredilebilir. Bu gibi unsurların dil ve ananeler arasındaki ayniyetler neticesinde kolaylıkla islâmlaşıp büyük kütleye karıştıkları tahmin edilebilir. Bu bakımdan tetkiki ehemmiyetli bir mevzu teşkil eden *şer'i mahkeme* sicillerinde görüldüğü üzere eski türkçe isim ve soyadları taşıyan bazı hristiyanların islâmlaşmalarına dair kayıtların bu unsura ait olduğu kuvvetle muhtemeldir. Son zamanlarda mübadeleye tabi hristiyanlar arasında türkçeden başka dil bilmeyen ve ibadetlerini de türkçe yapan unsurlar her halde bu menşe'den gelen Türklerin bakiyeleri olmalıdır. Yanyana bulunan iki Hristiyan köyden birinin tamamen bu evsafı haiz olması yanında diğerinin dil ve isimler bakımından Türk olmıyan hususiyetler arzemesi dikkati çekecek bir meseledir. Bununla beraber bu menşe'den gelen Türk unsurunun nisbet ve mikdarını bugün için takribî de olsa tayin etmek mümkün olmadığı gibi mübalâğalandırmak da doğru değildir. Abbasîlerin Bizans Uclarına yerleştirdikleri müslüman Türklerin daha az bir yekûn tuttuğunu söylemek mümkündür. Fakat uzun zamanlar Kafkaslarda hâkim bulunan ve zaman zaman Şarkî Anadolu'ya yayılan Hazarların Şarkî-Anadoluda etnik bir bakiye bırakıp bırakmadıkları bugün için ancak bir mesele olarak ileri sürülebilir.

Anadolunun Türkleşme tarihini, hele kaynakların fıkdanı dolayısıyla, adım adım takıbetmek bugün için imkânsız bir meseledir. Bununla beraber mevcut malzeme işlenir ve bilhassa *toponimik* vasıtalar teferruatıyla kullanılırsa bu hususta daha vazih neticeler elde etmek imkânı mevcuttur. Bu mesele karşısında, son zamanlarda, vaktiyle Osmanlı imparatorluğu için söylenilen ve hiç de anlaşıldığı gibi yanlış mânâyı tazammun etmeyen "*Cihangirâne bir devlet çıkardık bir aşiretten*," mefhumuna yakın meydana çıkmış yeni bir telâkki, tarihten şeniye aykırı olması dolayısıyla, yalnız ilim âleminde değil, umumî kültüre sahip muhitlerde bile yer alamaz. Bu, Türkistan ile onun yavrusu olan Türkiye arasındaki dil, din, anane, yaşayış ve etnik âyiniyetleri bilmemekten ve istilânın şumulünü kavra-

yamamaktan ileri gelse gerek. *Bizantinist*'lerin de söylediği gibi İslâm - Bizans mücadelesinde azalan yerli unsur Türk Bizans ve Haçlı savaşlarında vukubulan kıtaller ve muhaceretler dolayısıyla daha az miktara inmiş bir ekalliyet halinde idi. Fakat bu mücadeleler sona erip Selçuk sultanlığı istikrar kesbedince Hristiyan reaya sultanların âdilâne ve kiyasetli idarelerinde kendilerini emniyet ve refahta hissederek topraklarına, dinlerine bağlanmak suretiyle mevcudiyetlerini muhafaza etti. O şekildeki sultanlığın daha inkıraz zamanlarında bile Hristiyan unsurun mühim bir yekûn tuttuğu *ciziyenin* devletin başlıca gelir kaynaklarından biri olmasıyla anlaşılmaktadır (*metin* 153 s.). Hattâ İlhanî valisi Timür Taş da bu unsuru islâmlardan tefrik için Hazreti Ömere çıktığı rivâyete dilen mâruf ananeye göre, onlara hususî elbiseler tâyin etmişti (*metin* s. 327). Aynı asrın Şark ve Garp seyyahlarının müşâhedeleri de türkleşme faaliyetinin neticeleri ile bu Hristiyan unsurun mevcudiyeti hakkında takribî bir fikir verebilir. Bu unsur Osmanlı İmparatorluğunda da aynı şekilde mevcudiyetini, son zamanlara kadar, muhafaza edebilmişti. Türk hakimiyeti ve İslâm medeniyetinin üstünlüğü tesiriyle hristiyan unsurun kısmen islâmlaşmasıyla birlikte bir türkleşme faaliyetinin cereyan ettiğini söylemek mümkündür. Münferit vak'alar olarak Selçuk ricali arasında rastladığımız Müh tediler burada zikredilebilirse de bu vasıta ile olan ihtida keyfiyetinin menşeiini daha ziyade, Osmanlı İmparatorluğundaki *Yeniçeri* (devşirme) ananesinin esas olan, *askeri köle* sisteminde aramalıdır. Fakat İbn Bîbî'nin bunu teyit eden mânalı ifadesine rağmen¹ askeri kölelerin hep Türk olmıyan unsurlardan vücut bulduğunu sanmamalıdır. Bilâkis, büyük Selçuk İmparatorluğunda olduğu gibi, Türkiye Selçuklularında da, bu unsurun esasını türlü Türk boylarından, çok defa kısmen hristiyan olmuş Kıpçak sahasından tedarik edilmiş, Türk köleleri teşkil ediyordu. İslâmlaşma ve ihtida vakalarına, köylerden ziyade, münasebetlerin daha sık ve İslâm kültürünün tesirli olduğu, şehirlerde rastlanmaktadır. Mutasavvıfların, tarikat mensuplarının bu hususta oynadıkları rol ehemmiyetlidir.

¹ Mufasssal nüsha s. 137-138. Bu meseleyi yakında neşredeceğimiz bir makalede inceleyeceğiz.

Buna dair *Menakıb ül-Ârifin*'de Mevlânâ'nın teshirkâr tesirini gösteren birkaç misal ihtida keyfiyetindeki ruhî âmilleri göstermek bakımından dikkati çeker. Bundan farklı olarak büyük kitlelerin toptan derhal islâmlaşmış nihayet türkleştiğini ileri sürecektir hiç bir delil mevcut değildir. Eğer böyle olsaydı garp Türklüğünün irki simasında¹, dil ve tarihi ananesinde başka bir inkişaf istikameti baş gösterir, Anadolu Türkleri ile Orta Asyadakiler arasında derin farklar hasıl olurdu. Osmanlı İmparatorluğunda, Balkanlarda, türkleşmeden ziyade islâmlaşma şeklinde tezahür eden geniş ölçüdeki değişmelere Selçuk Türkiyesinde rastlamak mümkün değildir. Müslüman olan büyük kitleler mevcut olsaydı, orada olduğu gibi Anadolu'da da uzun zaman dillerini, ve bilhassa etnik hususiyetlerini muhafaza etmeleri icap ederdi. Bugün Anadolu'da Şamanî devrine ait rastladığımız bazı inanışları, ananeleri, ata sözleri ile kültür kelimelerini Orta Asya folkloruna bağlamaksızın izah edemeyişimizin sebebi de tarihin bu tarzda bir cereyanı neticesidir. Burada garp türkçesine geçen bazı yerli kültür kelimeleri-ki bunlar kısmen mahallî şivelerde yaşamakta, kısmen umumî dile girmiş bulunmaktadır- türkleşen unsurlarla birlikte gelmiş olmayıp karşılıklı tesir ve iktibasların mahsulüdür.

Din değiştiren bir halk kitlelerinin zamanla ve muhitin icabı olarak dilini de değiştirebileceği mümkün olmakla beraber etnik hususiyetler asırlarca yaşamak kudret ve kabiliyetine maliktirler. Bu cihet bu türlü araştırmaların Anadolu'nun türkleşmesi tarihini aydınlatmakta ne kadar faydalı neticeler vereceğini gösterir. Esasen Osmanlı İmparatorluğunda olduğu gibi Selçuklarda da devletin, vergi endişesiyle islâmlaşma hareketine mütemayil olmadığı keyfiyeti hristiyan guruplarının asırlarca Türkiyede neden mevcut olabildikleri vakıasını izah eder. Bu türkleşme faaliyeti yanında şarkta bazı Türk unsur-

¹ Daha Kâşgarlı Mahmud ve Reşideddin zamanında şarkta *mongoloid* evsaf arzeden Türklerle Oguzlar arasındaki sima farkları dikkati çekmiş ve Türk aslı tipini bilmeyen ve Anadolu'nun türkleşmesini anlayamayanları olduğu gibi bu eski müellifleri de yanlış faraziyelere sevketti. Ayrı bir tetkik neşredeceğimiz bu mesele için, şimdilik, mümkün mertebe en saf kalmış olan Türkistan, Azerbaycan ve Anadolu'nun göçebe Türkmenlerinin simalarını hatırlatmak kâfidir.

larının kürtleşmesi vakiasını da şimdilik yalnız orada devlet kurmuş olan *Ak* ve *Karakoyunlulara* mensup oymakların bugün dil bakımından kürtçe konuştuklarını zikretmekle iktifa edelim.

Toponimik araştırmaların vereceği sağlam bilgiler de Anadolunun türkleşmesi hâdisesini aydınlatmakta, geniş bir ölçüde, işimize yarıyacaktır. Bu bakımdan Anadolu üç manzara arz etmektedir: 1) Tamamile türkçe yer adları taşıyan iskân sahaları. Buralar Türkler tarafından iskân edilen boş arazi olup tabiatıyla bu gibi yerlerde kurulan köy ve kasabalarla onların semtlerine ait isimler hep türkçe asıldan gelmektedir. Selçuk devrinden beri, vakfiyelerin de gösterdiği vechile, bu gibi köyler türkçe isimlerle, hususiyle boy adlarıyla adlanmış-tır. Yerli halkın azlığı, boş yerlerin çokluğu dolayısıyla Orta Anadolu, bu bakımdan diğer sahalara nisbetle, daha ehemmiyetli bir mevki işgal eder. 2) Yıkılmış, nüfusu göçmüş veya az nisbette şenlik bulunan köy ve kasabalar. Bu gibi iskân sahalalarında yerleşen Türkler buraların eski adlarını umumiyetle muhafaza etmişler veya Türk fonetiğine uydurmuşlardır ve fakat köyün semt ve mevkilerine ait bir kısım eski adları belli olmiyan isimler yerine türkçelerini koymuşlardır. İsimleri türkçe olmiyan ve bu tarzda türkleşen bir çok köyler bu evsafı arzeder. İstilâ zamanlarında Orta Anadolu'ya nisbetle daha fazla meskûn olan ve umumiyetle Ermeni halkı Anadoluda kalan şark bölgelerinde bu tip türkleşme sahalalarına daha fazla rastlanmaktadır. 3) Mamur ve hristiyanlarla meskûn bulunan köy ve kasabalarda yerli nüfusun yanında yerleşen ve gittikçe nüfusu artan Türk halkı yerlilerin köye ve semtlerine verdikleri isimleri kullanmış ve bu gibi sahalarda toponimik bakımdan türkleşme imkânını bulamamıştır. Menşei temamilen ihtida etmek suretiyle türkleşen köyler de bu guruba dahildir. Bu cins yerler daha ziyade Şark ve sahil bölgelerinde bulunmaktadır. Bu toponimik durum köylerin ve köylere ait mevkilerin neden öz türkçe veya karışık, yahut temamilen türkçe olmiyan adlar taşıdığını, ve türkler tarafından kurulanları müstesna, şehirlerin neden türkçe olmiyan asıllardan gelen isimlerle adlandırıldığını açık bir dille izah eder. Bundan dolayı türkleşme hadisesini aydınlatmak için toponimik tetkiklere geniş bir yer ver-

mek mecburiyetindeyiz. Fakat bununla Anadolu'ya göçebe olarak gelen ailelerin hep yerleşik hayata geçtiklerini kasdetmiyoruz. Orta Asyadan gelen göçebe unsurdan bir kısmının uzun zaman, Osmanlı İmparatorluğunun iskân siyasetine de rağmen, bu hususta bir derece müsait buldukları Anadolu'da eski göçebe hayatını devam ettirdiği görülmektedir. Balkanlara yapılan tehcirlerde bu göçebelerin ehemmiyeti göze çarpar.

Anadolunun türkleşmesinde manevî âmillerin rolünü de gözden uzak tutmamak lâzımdır. Eğer Türkler Bizanslılardan geri bir medeniyet seviyesinde olup onlardan üstün bir ideolojiye bağlı bulunmasa, ahlâkî mezîyet ve kahramanlıklarını muhafaza etmemiş olsalardı, şüphesiz bugün bir mucize gibi gözükene, bu büyük hâdisenin sebepleri izahsız kalır ve çetin mücadeleleri icabettiren bu yeni vatanın kurulması imkânsız olurdu. Bizans idaresinden bıkmış olan Anadolu'nun yerli halkı onun müdafaasında fazla bir fayda görmüyordu. Çoğu türlü milletlerden toplanan Bizans savaşçıları din ve vatan ideallerinden ziyade menfaat duyguları idare ediyordu. Haçlı ordularını tahrik eden bundan farklı bir zihniyet de mevcut değildi. Halbuki İslâmîyet ve vatan ideallerine bağlı Türkler disiplinli ve mütecanis kuvvetleriyle ölmek veya kalmaktan başka bir gaye gütmüyorlardı. Bizans tarafında teşekkül eden *Akritas* ve Türk tarafında vücut bulan *Battal Gazi* gibi destanlarda her iki tarafın bulunduğu manevî şartları, temayülleri belirli bir şekilde görmek mümkündür.

Bizans ve Haçlı hücumları kırılarak İkinci Kılınç Arslan'dan itibaren rakıp handanlar, kuvvetli sultanlar tarafından kaldırılıp millî birlik kurulduktan sonra, XIII üncü asırda, Selçuk Türkiyesi belki tarihinin en mes'ut ve refahlı günlerini yaşamıştır. Anadolu, yalnız etnik simasıyla değil, Hristiyan âleminde İslâm dünyasına katılan bir ülke olması dolayısıyla de içtimâî müesseseleri, medenî ve dinî teşkilâtıyla de çehresini değiştirmek ve islâmlaşmak zorunda idi. Bu gün o devirden kalan harabeleri ve mahiyet ve işleme tarzlarını gösteren bazı mühim vakfiyeleri ve diğer türlü kayıtlar ile müşahade ettiğimiz cami, medrese, zaviye, hastahane, yol, köprü, kervansaray, gibi müesseseler bu islâmlaşma ve türkleşme hâdisesinin maddî delilleridir. Esasen yalnız İslâmî müesseseleri

bakımından değil, asırlarca süren mücadelelerle yıkılan ve nüfusu azalan bu yeni vatan her bakımdan kurulmağa ve iskâna muhtaçtı. İlk yerleşme ve bunun gerektirdiği çetin mücadelelerden sonra nisbî bir sükûna kavuşan Anadolu'da, başta Selçuk sultanları ve büyük devlet adamlarının himmetiyle islâmî ilim ve müesseseler tedricî bir surette inkişaf imkânını buldu. O şekildeki XIII. asırda ilim ve umran bakımından medeniyetçe son merhalesine kavuşmuş olan diğer İslâm ülkelerinden farksız bir seviyeye erişti. Moğol istilâsının şark islâm ülkelerine verdiği sarsıntılar bir çok ilim ve sanat erbabının da buraya sığınmalarını icabettirerek inkişaf etmekte olan medenî hayata yeni bir hız verdi. Şüphesiz bu medenî inkişafı temin eden âmillerden birisi de iktisadî yükselme olmuştur.

Zamanın medeniyetçe en ileri sahaları arasında bulunan Türkiye, Şark-Garp, Altın Ordu-Mısır ve Suriyeden gelen milletlerarası yolların birleştiği, türlü istikametlere ayrıldığı, bir yer idi. Memlekette istihsalin inkişafı, umumî nüfusun artması ve bu ticaret yollarının ehemmiyeti sayesinde şehir hayatı çok ileri bir seviyeye erişti. Bu şehirlerde yapılan vakıflara ait elde bulunan bazı mühim vakfiyelerde şehirlerin büyüklüğü, sanat ve ticaret erbabının çokluğu ve içtimâî iş bölümü ile medenî hayatın ilerileme derecesi ve ictimâî yardım müesseselerinin azameti hakkında dikkati çekecek vesikalara rastlıyoruz. Bundan dolayı *Sivas*'ın Chalkokondyle tarafından 120 bin yapılan nüfus tahminini hakikate yakın kabul etmek ve Konya, Kayseri, Erzurum gibi bu sınıf büyük merkezlerin buna yakın bir nisbette kalabalıklaşmış olduğuna ve ikinci derece şehirlerin de buna muvazi bir seviyeye eriştiğine hükmetmek lâzım geldiğine kani bulunuyoruz. Bu şehirlerde Yahudi ve Bulgar (Kıpçak)lardan, İslâm ve Hristiyan ülkelerinden gelmiş her türlü milletlere mensup tüccar ve sanatkârlara, bunlara ait müessese, hattâ mahallelere rastlamamızın sebebi bu iktisadî ilerilemenin bir neticesidir. Bu inkişafın bir âmilide şüphesiz Selçuk sultanlarının daha Keyhüsrev I den beri bu iktisadî şartların ehemmiyetini müdrik bulunmaları ve buna uygun bir siyaset takip etmiş olmalarıdır. Sultanlar ticaret yolları ve bu yollar üzerinde kervanların emniyet ve ihtiyaçlarını temin maksadiyle bir çok büyük *kervansaraylar* yaptırmışlar, yollar ve köprüler inşa etmişler emniyeti

ihlâl eden unsurlara karşı tedbirler almışlardır. Küçük Ermenistana ve Trabzon Rum devletine karşı (bu ikinci için İbnül-Esir'in (XII. s. 94, Mısır tabı) ehemmiyetli kaydına bakılabilir) açılan seferlerde başlıca âmil de bu iktisadî zaruretler olduğu gibi Alâeddin Keykubad'ın daha büyük bir teşebbüs olan meşhur *Suğdak* seferi de bu münasebetle olmuştur. Anadolu'da rastladığımız tarihî âbidelerin hemen hepsi Selçuk devrine aiddir. Osmanlı Devrinde Anadolu her bakımdan bir gerileme manzarası arzeder. Bunda İmparatorluğun *Ana vatan* fikrini kavramamış olmasının bir tesiri olmakla beraber asıl sebebin dünya ticaret yolları ile medeniyet sahalarının değişmesi ve gerilemeğe yüz tutan İslâm medeniyeti içinde İmparatorluğun yeni keşiflere yabancı kalması olduğunu hatırlamak icabeder. Bu umumî tablo XIII. ncü asır Türkiyesinin eriştiği medenî hayatı ana hatlarıyla izah eder.

Moğol istilâsı Türkiye tarihi üzerinde türlü bakımlardan tesir eden bir hâdisedir. Daha istilânın başlangıcında, şarkta vukubulan sarsıntılar, Anadolu'ya yeniden, şehirli ilim ve sanat adamlarıyla göçebelere mürekkep olmak üzere, mühim miktarda bir nüfusun göçmesine ve Türk kesafetini artırmasına sebep oldu. Vâkıa bu arada bir miktarda İranlı unsur gelmiş ise de bunlar Türk ekseriyeti içinde az zamanda türkleşerek buradaki etnik bünye üzerinde bir değişiklik olmadı. Büyük tasavvuf ve ilim erbabının gelmesi Anadolu'da inkişafa başlayan kültür hayatına büyük bir hız verdi. Yalnız Mevlânâ ve muakkiplerinin Anadolu kültür tarihi üzerindeki tesiri göz önüne getirilecek olursa istilânın bu bakımdan ehemmiyeti hakkında daha açık bir fikir edinilebilir. Selçuk Sultanlığı İhanilerin tabiiyeti altında, Moğol ordusunun kumandanlığı vazifesini gören valilerin tahakküm ve entrikaları ile gittikçe, hususiyile Muinüddin Pervâne'nin ölümünden sonra, nüfuz ve kudretini kaybetti. Artık Anadolu'da türkleşme faaliyetinin ikmalî, merkezî hakimiyetin zayıflamasıyla mütenasip olarak varlıklarını duyuran *Uç beyliklerinin* inkişafına bağlı kaldı. Osmanlı imparatorluğunun kuruluşuna kadar, Anadolu'da, Türk siyasi birliğinin bozulmasına âmil olan bu zayıflama ve çökme Türkiye tarihinin mukadder olan seyrine, içtimai bünyenin gelişmesine engel olamadı. Bilakis siyasi parçalanmanın doğur-

duğu dahili mücadelelere ve bunun medeniyetçe verdiği bazı kötü neticelere rağmen, türkleşmenin ikmali ve kıt'anın dışına erken-den vâkı olacak zararlı bir taşmanın önüne geçilmesinde beyliklerin teşekkülüyle kazanılan zamanın tesirini düşünmek mümkündür. Moğollar idaresinde vukubulan ısyanlar, kargaşalıklar ve malî tazyıklara rağmen, fütuhatın açtığı cihanşümül iktisadî faaliyetler sayesinde medenî inkişaf hiç olmazsa Per-vân e'nin ölümüne kadar umumî seyrine devam etti. İstilânın, Türk-Mogol (bilhassa Uygur) kültürünü yaymak bakımından, Türkistan, Altın Ordu ve İranda icra eylediği tesir, Moğol hanlıklarının doğrudan doğruya işgal sahası olmaması dolayısıyla, Anadolu'da pek az hissedilmiştir. Moğollar hâkim oldukları bu İslâm ülkelerinde, bilhassa İslâm dinini kabul edinceye kadar kendi kültür ve an'anelerine sadık kaldılar. Bu suretle Türk-Moğol kültürü, kısmen olsun mahallî halk üzerinde de te'sir etmeğe başladı. Meselâ bir takım Türk âdetleri ve onlarla birlikte bir çok kelimeler Fars diline girdi. Anadolu türkçesi bu bakımdan pek az bir te'sire mâruz kaldı. Hattâ Moğolların kullandığı *On iki hayvanlı Türk takvimi*, bu vasıta ile İranda, zamanımıza kadar mevcudiyetini muhafaza ettiği halde, vaktiyle tanıdığını kabul etmemiz icabeden, Anadolu türklüğü bu sisteme tamamiyle yabancı kalmıştır. Anadolu'da Türk dilinde başlayan millî edebiyatın gelişmesi, bu istilâdan sonra olmakla beraber, doğrudan doğruya ona bağlı değildir. Şark edebî türkçesinin doğmasında, hattâ imlâ kaidelerinin teşekkülünde, gözüken Uygur te'sirini Garp türkçesinde gösterecek bir alâmet mevcut değildir. Bundan dolayı Anadolu'da XIII ncü asırda başlayarak XIV ve XV nci asırlarda beyliklerde inkişaf imkânını bulan Türk edebiyatı, eski yazı dili (Uygur) an'anesinden mahrum kalmış, halk dili üzerine kurulmak mecburiyetiyle zorluklara mâruz kalmıştır. Bu hal bu asırlardaki bâzı maruf Türk şairlerinin Türk dilinde yazmanın arzettiği güçlüklerden şikâyet etmelerine sebep olmuştur. Selçukluların son zamanlarında başlayan Türk edebiyatının hızla ilerilemesini, millî kültürden başkasına yabancı kalmış olan bu beyliklere borçluyuz. Kuvvetli Acem nahvi te'sirine rağmen mefhumlarını millî kaynaklardan karşılamakta çalışan bu dil, Osmanlı devrinde başka bir istikamet

almamış olsaydı, şüphesiz, bugünkü hars durumumuz daha kuvvetli bir esas bulabilecekti.

Bununla beraber, Türkiye'de, İslâm medeniyetinin şiddetli tesiri neticesinde gittikçe zayıflayan millî ananelerin, Moğol istilâsının tesirlerinden biri olarak bir tazelenme ve canlanma devresine girdiğini söylemek mümkündür. Bu, yeni gelen göçebe unsur sayesinde olmuştur. Bir misâl olmak üzere, millî ananın en kıymetli yadigârlarından biri olan ve İslâmî bir hayatdan ziyade şamanî bir cemiyetin hayat telâkkisini aksettiren *Dede Korkut* hikâyeleri, bu istilâ dolayısıyla Anadolu'ya gelen Ak ve Karakoyunlu uluslarının bir eseri olarak, burada zikredilebilir. Moğollar Türkistan, Altın Ordu ve İran'da olduğu gibi, daha az bir nisbette bulundukları, Anadolu'da da, daha ilk zamanlardan itibaren, Türkçe konuşmağa ve Türkleşmeğe başlamışlardı. *Anonim Selçuknâme*'de kaydedildiği üzere, Geyhatu'nun, *Ilgın* (Ab-i Germ) dan geçerken rastladığı ekin eken bir çiftçiye: " *Yükü beş akçaya, yükü beş akçaya!* ", söylemesi bu bakımdan dikkate değer. İlhanlılar zamanında, askerî kuvvetlerle birlikte, Anadolu'ya gönderilen Türk - Moğol aslından bir takım etnik unsurlar da kolaylıkla Türkleşdiler ki bilâhare bunlardan etnik hususiyetlerini muhafaza eden Kara Tatarlar'ın Timur tarafından tekrar Orta Asyaya gönderildiklerini biliyoruz. Türkiye Selçukluları, uzun zaman çok ağırlandıkları, Moğol hakimiyetinden kurtulmak çarelerine başvurmuşlardı. Fakat ne İzzeddin Keykâvus II un İlhanilere karşı *Memlûk* ve *Altın Ordu*'nun müşterek cephelerinden istifade teşebbüsleri ve ne de daha sonra başta Muinüddin Pervâne olmak üzere bazı ricalin Baybars'ın yardımıyla yaptıkları hareketler muvaffakiyetle neticelenmemiştir. Bir taraftan bu gibi muvaffakiyetsizlikler diğer taraftan gittikçe Selçuk devletinin nüfuzunu kaybetmesi ve nihayet İlhanî hükümdarlarının da İslâm dinine girmeleri devlet ricalini inkiyada ve bu hâkimiyeti benimsemeğe sevk etmiştir. Bundan sonra Türkiye'de vukubulmuş isyan hareketlerindeki âmilleri Moğol kumandanlarının şahsî ihtiraslarında, keyfî idareleri için halka yapılan tazyıklarda ve umumiyetle merkezî hâkimiyeti tanımak istemeyen *Uç bey*lerinin istiklâlcî hareketlerinde görmek mümkündür. Bütün bu gibi sebepler ve İlhanî hâkimiyetinin kuvvetini kaybet-

ÖNSÖZ

mesi Türkiyede siyasî parçalanmayı doğuran beyliklerin teşekkülünü vücuda getirdi. Selçukluların bu zayıf devrinde vukua gelen bâzı şehzâde mücadeleleri İlhanî hâkimiyetinden sıyrılmak endişesinden ziyade Moğol enterikaları ve şahsî menfaatlerinin bir eseri olarak gözükmetedir. Kendi sükûn ve menfaatlerini merkezî hâkimiyetin devamında bulan şehirli ve yüksek tabakanın bu gibi kargaşalıklara aleyhtar oldukları ve bu münasebetle Uç Türkmenlerinin hareketlerine düşmanca bir cephe alarak İlhanî hakimiyetini tercih ettikleri anlaşılıyor. Türk kelimesinin bu gibi muhitlerde aldığı kötü mânâ müslüman şehirli Türklerin göçebelere karşı duygularının bir remzi olarak telâkki edilebilir.

Selçuk istilâsiyle başlayan Türkiye tarihi dış görünüşü bakımından *vatan kurma*, kurulan *vatandan taşma*, *ana vatana dönme* şeklinde üç büyük safha arzeder. Fetihler ve bunu müteakip Türk devletlerinin kurulması, Selçuk sultanlığı tarafından millî birliğin vücuda getirilmesi ve nihayet bu devletin yıkılışından sonra beyliklerin teşekkülü bu vatan kurma devrinin safhalarıdır. Osmanlı imparatorluğunun kurulmasıyla üç kıtada teessüs eden hakimiyet bu taşma devrini teşkiler. Fakat sağlam vatan kurmanın tabîî bir inkişafı neticesi olan cihanşümul imparatorluğun haşmetli devirleri maalesef ana vatanın kuvvetlenmesinde bir âmil olmadı. İmparatorluk devrinde *Ana yurt* fikrini duymamış olmamızın acı neticelerini, bir gün tarihî zaruretlerin baskısıyla, yıkılmış ve nüfusu azalmış olan bu topraklara dönmek zorunda kaldığımız zaman duyumağa başladık. Bu cihet, meydana çıkan büyük dış şartlar karşısında, yeniden büyük bir millet kurmak ve çağdaş medeniyete yetişmek için karşılaştığımız zorluklardan en mühimmini teşkil eder. Bununla beraber, dış şartlar ne olursa olsun, milletimizi o muazzam tarihi yaratmağa âmil olan manevî mirasın, eski zindeliğini muhafaza etmesi bize, bu üçüncü devirde, sığındığımız bu topraklarda, yeniden büyük bir millet yaratmak azim ve iradesini telkin etmektedir. Yeter ki milletin bu manevî kuvvet kaynaklarını anlayan ve gereğini yapan ona rehber bir seçkin ordusu yetiştirebilelim. Buna ancak ilmin ışıkları altında giden yola girmek, bu yolu ve idealist yolcularını korumakla yetişebiliriz. Bunun için maddî ilerilememizin temeli olan kültür ve idealin

yaratılmasında millî tarih araştırmalarına büyük bir hız vermek zorundayız. Parlaklığını göstereceğimiz tarih, istikbalin karanlıklarını aydınlatacak, millî duygularımızı kamçılacak, bize vereceği vatan ve millet aşkıyla manevî kıymet ve hükümlerimizde daha titiz, daha ahlâklı olmamızı hazırlayacaktır. Millî tarih olmadan millî sıfatını haiz bir kültür kurmanın imkânı yoktur. Millî kültürsüz de bir millet tasavvur olunamaz. Bugünkü şartlar bu vatan kurulurken karşılaştığımız şartlardan daha güç değildir. Karadenizin şimal sahillerine hemen bin yıl kadar süren türlü Türk kitlelerinin akınlarına rağmen oradaki Türk vatanının tutunamayıp Anadolunun büyük hamleler yaratan bir vatan haline gelmesinin sırrını da düşünelim.

Millî tarih üzerindeki araştırmalar değil, daha bu araştırmaların esası olan vesikaların neşri bile henüz iptidai bir durumdadır. Bu vaziyet karşısında, şimdilik Türk tarihiyle uğraşanların araştırmalarına devam ederken, ara sıra, sahasına göre, bâzı tarihî metinler neşretmek zahmetine katlanmaları zarureti kendini göstermektedir. Şimdiden Selçuk Türkiyesine aid bir metinler külliyyatı hazırlamak ihtiyacı şiddetle kendini göstermektedir.

Selçuk tarihine ait epigrafik neşriyat biraz istisna edilecek olursa diğer vesikaların hemen tamamıyla yazma halinde bulunduğu ve bir kısmının yok olmak tehlikesine mâruz kaldığı göz önüne getirilirse bu endişenin ne kadar yerinde olduğu anlaşılır. İşte Aksaraylı'nın bu mühim eseri bu endişe dolayısıyla neşir sahasına çıkmaktadır. İleride araştırmalarımıza devam ederken buna muvazi olarak, maddî imkânlar nisbetinde ve elimizden geldiği kadar bu yoldaki çalışmalara da devam edeceğiz. Bu hususta ilmi müesseselerimizin rolü, şüphesiz, başta gelecektir. Umumiyetle Türk tarihinde olduğu gibi Selçuk tarihine ait tetkiklerimiz de bu metin neşrinden çok ileri bir safhada değildir. Başta Prof. Fuad Köprülü'nün tedkikleri olmak üzere, Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve kendini bu sahaya hasreden Prof. Mükrimin Halil Yınanç'ın çalışmaları ne kadar kıymetli olursa olsun henüz aydınlarımıza bir kaç ciltlik Türk tarihi yanında bir Selçuk tarihi verememiş olmamız bu müşkil mes'ele karşısında daha ne kadar çalışmağa ve adam yetiştirmeğe mecbur olduğumuzu göstermeğe kâfidir.

İki seneye kadar menşe'lerimizi ve orijinal türklüğü tanımak maksadiyle Orta Asya tarihi beni daha fazla ilgilendirirken bu vatanın kuruluşunu temin eden tarih devresinin aydınlatılmasını âcil bir millî müdafaa mes'elesi telâkkî ederek, küçükte olsa, ilk gayretlerimi bu noktaya hasretmeyi daha faydalı buldum.

Metni hazırlarken karşılaştığım müşkillerin halinde yardımlarını hiç esirgemeyen Fakültenin klâsik Şark dilleri profesörü muhterem Necati L ügal'a, burada, teşekkürlerimi bildirmeği bir zevk bildiğim gibi Türk tarihine ait çalışmaları teşvik maksadiyle eserin basılmasını te'min eden "*Türk Tarih Kurumu*," ile bu hususta her türlü imkânları sağlayan onun sayın başkanı Profesör Şemseddin G ü n a l t a y'a da şükranlarımı arzederim.

26 Eylül 1944, Ankara

Dr. OSMAN TURAN

Tarih, Dil ve Coğrafya Fakültesi
Tarih doçenti

MÜSÂMERET ÜL-AHBÂR

İbn Bîbî'den sonra *Türkiye Selçukluları*'na ¹ ait en mühim kaynak, şüphesiz, Ak sara ylı'nın neşretmekte olduğumuz *Müsâmeret ül-ahbâr ve Müsâyeret ül-ağyâr* adlı eseridir. Mevcudiyeti çeyrek asırdan fazla bir zamandanberi ilim âlemince malûm olmakla beraber, orta çağ Türkiye'sine dair çalışmaların azlığı dolayısıyla, eserden pek az faydalanılmış ve esasen mevcut iki nüshasının da İstanbul'da bulunması hariçtekilere istifade imkânını vermemiştir. Bu kitap ilk defa W. Barthold tarafından ilim âlemine tanıtılmış ise de onun bu tahlili yazısı pek dikkati çekmemiştir. Eserin yalnız, *Yeni Câmî* nüshasını tetkik eden Barthold, bu nüshada müellif adının bulunmamasından, bu hususta faydalandığı Müneccim Başî gibi, kimin tarafından yazıldığını tesbit edememişti. Eserden bazı parçalar nakil ve ruscaya terceme eden Barthold oradaki bazı malûmatı mahdud diğer bazı kaynaklarla da mukayese etmiştir. Fakat Barthold *Türkiye tarihi* ile uğraşmamış ve kâfi derecede bilgi edinmemiş olduğundan onun buna dair notları bugün için

¹ Orta zaman İslâm müelliflerinin Roma (Bizans)lıların hâkim oldukları Anadolu'ya verdikleri *Rûm, bilâd ir-Rûm* adı Selçuk istilâsından sonra da devam ederek buraya ve Türk ahalisine (*râmî*) de teşmil edilmiştir. Bundan dolayı tarihi edebiyatta Rum Selçukluları (*Selçukîyan-i Rûm* veya *Selâceka-i Rûm*) tabiri meydana geldi. Anadolu tabiri daha ilk istilâdanberi Türkler tarafından malûm olmuş ise de dar bir ölçüde kullanılmıştır. Halbuki XIII ü asır garp kaynakları filî vaziyete uygun olarak buraya *Türkiye* dediği gibi XIV ü asrın birinci yarısına ait İbn Ba t t a ve ei-Oma r i gibi şark kaynakları da, ilk defa olarak, Türkiye adını kullanmışlardır. Eski kaynakların Rum Selçukluları yerine son zamanlarda memleketimizde *Anadolu Selçukluları* tabiri umumileşmiş bulunmaktadır. Ben On üçüncü asırdanberi sarîh olarak kullandığı bilinen ve bugün de hakikî adıyla zikredilen Türkiye üzerinde hüküm süren Selçuklular için *Türkiye Selçukluları* tabirini kullanmanın ilmi ve millî bakımdan, daha yerinde olacağını düşünüyorum. Zaten Türkiye tarihi derken de Selçuk istilâsına kadar çıkan Türk tarihini kasdediyoruz. *Rûm* tabiri ve onun muahher devirlerdeki medlûlü hakkında bak. P. W i t t e k, *le Sultan de Rûm*, Bruxelles 1938 (Şark ve İslav Tarih ve Filolojisi Enstitüsü Yılıığı VI, 1938) den ayrı basım).

ehemmiyetli değildir. O yalnız Münecim Başı'nın bizzat tasrih ettiği üzere, Aksaraylı'nın eserinden faydalandığını, türkçe tercemesinden naklettiği bir parça ile ilk defa meydana koymuş ve meşhur Moğol tarihçisi D'O'Hsson'un Anadolu'nun Moğol istilâsına ait tarihî malûmatının mühim bir kısmını bu kanaldan aldığını tesbit etmiştir. Fakat okunuşu oldukça güç olan metnin büyük âlim tarafından doğru olarak okunmadığı nakıl ve terceme edilen parçalardan anlaşılmaktadır. Meselâ Aksaraylı'nın İbn Abd Rabbihi'nin arapça *el-İkd ül Ferid* inden hülâsa olarak fasçaya terceme ettiğini söylediği ikinci kısmı, Barthold, müellifin arapça mufassal bir tarihi olup kendi eserini farsça bu eserine hülâsa edip naklettiği tarzında anlamıştır. Onu bu yanlışlığa sürükliyen şey کتاب‌العقد i yanlış olarak كتاب‌العقد şeklinde okuması (ve bunu da anlayamıyarak yanına (sic) koyması) olmuştur. Burası aşağıda bahsedeceğimiz N. Genc-Osman tercemesinde de yanlış terceme edilmiştir (s. 25). Bundan başka Aksaraylı'nın vezir Fahreddin-i Kazvî'nî hakkında, cehaletini belirtmek maksadile, onun bir gün bir hafıza "*Kur'andan bir aşır oku* diyecek yerde *bir arş oku* demesi ve *aşır* ile *arş* arasındaki farkı bilmediği¹, ne dair naklettiği metnini de anlayamamış ve bunu عشر (on) ile *arş* arasındaki farkı bilmiyordu tarzında izah etmiştir, ki onun naklettiği bir kaç metinde bu gibi hatalar çoğaltılabilir². Barthold, *İlhaniler devrinde mali vaziyet* adlı makalesinde bu eserin bir iki kaydından da faydalanmıştır³.

Meşrutiyeti müteakip Türkiyede tarih tetkiklerinin inkişafa başlaması dolayısıyla *Müsömeret ül-aşbâr*'ın tanınmağa ve kullanılmağa başlandığını görüyoruz. Fakat başlıca TOEM'de çıkan tetkiklerde Efdaleddın, Halil Edhem, Ahmed Tevhid gibi müelliflerin bu eserden istifadeleri bir iki nota inhisar etmekten ileri gitmemiştir. Halil Edhem *Düvel-i İslâmiyye*'de müstensihî kitabın müellifi sanmış ve onun da ismini yanlış okumuştur (s. XIII). Bundan sonra daha fazla kullanılmış olmakla beraber haiz olduğu

¹ Nakledilen cümle şudur : صاحب قزوینی اگرچه علوم بهره نداشت و الفاظ او : بغات لمن بودی که وری حافظی را داشت که «عرشی فر ن رخوان» میان عرش و عشر تفاوت نمی دانست (s. 151).

² Zap. vost. Otd. XVIII, p. 0124-0137 (rusea).

³ Türk Hukuk ve İktisat tarihi mecmuası I.

kıymet derecesinde bir kaynak olarak henüz kullanılmış değildir. Bazı yazılarında bu eserdeki bazı kayıtlardan faydalanan Prof. Fuad Köprülü, Anadolu beyliklerine ait makalesinde Aksaraylının verdiği malûmatı ciddi bir surette işlemiş ve işlediği metni de bu münasebetle neşretmiştir¹. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı orta çağ Anadolu tarihine ait yazılarında, Prof. Zeki Velidi Toğan da *Moğollar devrinde Anadolunun iktisadi vaziyeti* adlı mekalesinde² *Müsâmeret ül-ahbâr*'un bu husustaki bazı kayıtlarından faydalanmışlardır.

F. Tauer eserin adını tayin etmeksizin mevcut iki nüshanın kısa bir tavsifini yapmakla iktifa etmiş³ C. A. Storey de bundan aldığı iki satırlık malûmatı eserine dercetmiştir⁴.

Hasan Fehmi Turgal eserin Türkiye Selçuklularına ait kısmının, ilmi bir mahiyette olmıyan, bir hülâsasını, 1937 de, *Konya mecmuasında* (sayı 1-6) neşretmiştir. Bundan sonra Selçuklulara ait kısmın almanca olarak bir hülâsasını neşreden Fikret İşıltan bu tercemeye ehemmiyetli olmıyan bazı notlar ilâve etmiş ve çağdaş kaynaklara baş vurmaksızın eserin mahiyetini belirtmeğe çalışmış ve Kerimüddinin hayatı hakkında kitaptaki kayıtlardan faydalanarak bazı malûmat vermiştir⁵. Son zamanlarda, Prof. Fuad Köprülü, neşrettiği *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları* adlı mühim makalede Aksaraylının eserinden de kısaca bahsetmiştir (Belleten XXVII, 389-391). Bizim metnin basılması sırasında da, Selçuk Türkiyesi tarihine ait kıymetli metinler neşreden, Dr. F. Nafiz Uzluk kitabın bütün kısımlarını ihtiva eden Nuri Genco Osman tercümesini *Selçûki Devletleri Tarihi* adı altında çıkarmıştır⁶. Metne sadakattan ziyade vakaların cereyanını nakletmeği düşünen mütercim bazı edebî parçaları çıkardığı gibi isim ve ıstılahlarda uğradığı müşkülleri göstermeden ve okuyucuya kontrol imkânı vermeden, yani ilmi üsule uymadan bir takım yanlışlara düşmekten kurtulamamıştır.

¹ *Türkiyat mecmuası*, II.

² *Türk hukuk ve İktisat tarihî mecmuası*, I.

³ *Manuscrit Persans historiques des bibliotheques de Stamboul*, Archiv Orientalni, IV, 1932, P. 93,

⁴ *Persian Literature*, II, 1936 P. 267.

⁵ *Die Seltschuken geschichte des Akserayı*, Leipzig 1943, s. 129.

⁶ Ankara 1943, s. 383.

Aksaraylı Kerimüddinin Mahmud b. Muhammed tarafından yazılan eserin bize kadar iki nüshası gelebilmiştir. Bunlardan biri 734 de istinsah edilen ve 3143 sayıda kayıtlı bulunan *Ayasofya nüshası*, diğeri 745 de istinsah edilen ve 827 numarada kayıtlı olan *Yeni Câmi nüshası*dır. Her iki nüsha da Aksaraylı kâtip Muhammed b. Ali'nin kâlemi mahsulüdür. Yeni Câmi' nüshası, yanlış olarak, defterde meşhur Hükema Tarihi müellifi Celâleddin Ali b. Yusuf el-Kıftî'ye (ölüm tarihi 646) atfedilmekte ve *Tarih-i Âl-i Selçuk* adını taşımaktadır. Bu yanlışlık kataloğu tertip edenlerce müellifin meçhul olmasından ve İbn el-Kıftî'ye atfedilen ve her halde bugün mevcut olmıyan bir Selçuk tarihinin *Keşf uz-Zunûn*¹ daki kaydından çıkarılmış bulunmasından ileri gelse gerek. Eser ilim âleminde *Tezkire-i Aksarayî, Mûsâmeret ül-ahbâr* gibi iki ad altında tanınmıştır. Müellif eserinin ne mukaddemesinde ne de herhangi başka bir yerinde kitabın adı hakkında bir kayıt vermemiştir. Fakat Yeni Câmi' nüshasının başındaki *Mûsâmeret ül-ahbâr ve Mûsâyeret ül-ahyâr* gibi bir adın tesadüfen sonradan konulduğunu kabul etmek güç olduğundan müellif tarafından verilen adın bu olduğuna hükmedilebilir. Müneccim Başı ve Barthold'un gördükleri nüsha *Yeni Câmi'* nüshası olduğundan onlar da eseri bu isimle zikretmişlerdir. Bununla beraber eğer bir müstensih hatası değilse bu adın *Mûsâmeret-ül-ahyâr ve Mûsâmeret ül-ahbâr* tarzında konulmuş olmasının daha doğru olacağını sanıyorum. Bu adın altındaki وفي توارع الخلفاء 'ibaresi bu isimle alâkalı olmasa ve müellife ait bulunmasa gerek. *Tezkire-i Aksarayî* gibi umumi mahiyetteki adın menşei de Ayasofya nüshasının iç kabındaki هذه نسخة شريفة وذاكرة لطيفة... ve üçüncü sahifesindeki كتاب التذكرة للمحمود الاقصرای kayıtları olduğu gözüküyor. Biz müellif tarafından verildiğini kabul ettiğimiz adı almağı tercih ettik. Eserin, bu zamanda İlhanlıların Anadolu valisi bulunan Timür Taş'a (717-727) 723 yılında yazılıp ithaf edildiği, Timür Taş adının *Yeni Câmi'* nüshasında bulunmamasına ve *Ayasofya* nüshasında sonradan konulmuş olmasına rağmen, şüphesizdir. Müellifin mukaddemede ithafı ifade ederken zikrettiği diğer unvanlar yanında *Mehdiy-yüzzaman* sıfatı tereddütsüz ona aittir. Çünkü o eserin sonunda

¹ bk. *Keşf el-Zunun*, nşr. Prof. Şerefeddin Yaltıkaya I, s. 284.

Timür Taş'dan medihle bahsederken onun adalet ve din bakımından yaptığı icraatını Mehдинin icraatı olacağını isbata kalkışması da bunu göstermektedir (S. 325, 326). Esasen bizim müellif gibi Timür Taş'ın dindarlığı ve adaletinden bahseden Eflâk i Dede¹ ve daha sonra *Hâfız Ebrû*², *Ravzat - uş Şafa*, *Habîb us - Siger*, *ed-Durer-i Kâmine*, *El-Vâfi bi'l-Vefeyât* gibi kaynaklarda onun 722 deki bu medihlik iddiasından müttefik olarak bahsederler. İslâm âleminde sık sık zuhur eden bu gibi iddiaların biri de, Şarkî Anadolu'da, 707 yılında Musa namında birisi tarafından yapılmıştı.³

Müellif eserini dört kısım (*aşl*) üzerine tertip etti. Birinci kısımda İslâm âleminde yayılmış bulunan *Rûmî* (Selefküs), *Arabî* (Hicrî), *Yezd - Cerd* ve *Celâlî* (Melekşah zamanında yapılan) takvimlerden bahseder. Bu kısım iki buçuk sahifelik yer tutar.

İkinci kısım (*el-aşl üs-Şânî*) Hazreti Peygamberden başlayarak Hulefâyı Râşidîn, Emevî ve Bağdadın zabtına kadar da muhtasar olarak Abbâsî halifelerinden bahseder. Bu kısım Y nüshasında (A için S. 7 ye bak) 8-70 sahifeleri işgal eder.

Üçüncü kısım büyük Selçuk imparatorluğunun kuruluşunu Irak-ı Acem'de inkırazlarına ve Türkiye Selçuklularını Gıyaseddin Keyhüsrev II e kadar ihtiva eder. Bu kısım bizim basılan metinde 24 sahifeyi işgal eder.

Dördüncü kısım takriben 75 yıllık yani XIII ncü asrın yarısından XIV. asrın birinci yarısına kadar cereyan eden vakaları ihtiva eder. Müellifin müşahedelerine dayanan ve kemmiyet itibarile kitabın beşte dördünü teşkil eden bu kısım tarih bakımından da en ehemmiyetli olanıdır.

MÜELLİF

Selçuk Türkiye'sine ait kaynakların azlığı dolayısıyla bir çok tarihî meseleler ve şahsiyetler hakkında olduğu gibi maalesef bizim müellifin hayatı hakkında da bir malûmat mevcut

¹ در تسخیر اکابر و نفوس جباریه می‌کوشید و دعوی کرد که من صاحب قرائم بلکه مهدی زمانم
(Ankara umumî ktp. yazm. vrk. 226 e).

² *Żeyl-i Câmî'ut-Tevârih-i Reşidî*, nşr. Bayani, Tahran 1317 s. 114, yine nâşrın fr. terc. Paris 1936, P. 89.

³ *Târih-i Olcaytu*, vrk. 169; D'Ohsson, *Hist. des Mongols* IV. P. 536.

از آنکه مصون بود اما نامه نوشته اتوال کلی منقطع شد و از آنکه بعد از فساد ایسان
 ممکن نشد در هر طرف دست یابی میسر در قطع طوق ضروری میسازند
 اما قدم از دیواره خود بیرون می نهند کما او قدواتا را الحرب اطعها الله
 نکست مدبران قصاص حکم منقطع و رضا در کل سلک کشیدند و کعبه اند
 که آب از بجه سفینه روی کار در غوار اندارد اما جل تشنگان می توان دارند
 نسیم اگر طوفان مشهور شد روح را حشر بدک رسانند در هر طرف
 از علم کون و فساد وجه تو اما اند و لطیف عفت خان و خیر شتر و شمع و غیر
 از یک مکان برخاسته اما محال استمال بروی حال می روند و زمان صور مکان بر حسب
 دیوان در جزایر امکان می آید خرج سلطان مشغول و دستور او
 از دیار قزوین و غیره او را معین سید نور و بی بی سید نور و حصر
 در اشتهار این اوقات و قریح از چنانکه سلطان عمارت خود در کمال خود سلطان
 عمارت چنانکه در هر یک از این اوقات در دیار قزوین و در حصر انتظار الفرج باشد
 عیاله مقرر صد واردات غیب مانده چون در هر مرتبه سلطان عمارت بخارج
 میروست و در کار اعتبار و فلک کار با او وفا نکرد و کل اما اثنی شلقت و در کل طرف
 در هر دور کار کشید و مقصد ملک مودت و مقصود رسید سلطان خود
 چون فرصت یافت بعد از وفات پدر از دیار سید نور گذر کرد و اثنان معبر
 بسیار است از مریخ و خراس و خرم عبور یافت و از جانب راه سلمیسون با رخا
 رفت و به عیون بادشاه جهان آقا که یافد بخوارش عوارف و لک شاه نه
 مخفی گشت و با سیطها در هوا عید خیر وانه آگاهی صد دارد از غنای قلم خود
 محمود فلک از پرده جه آرید یون **القصه** محمد مجمل الدین محمد
 بن المحقر بیوم آمد و حکم بر نیغها و یازده در سینه آس و سبوح و سماه احر
 یساره جهان آقا با نیغها ملو گانه ایجا و منصب در رخت و لایحه و درم و نیغها
 لایحه و مالک که حسب خواجه حصر لایحه مقرر بود و مال اثنی جمله لایحه

değildir. Aşağıda iliseceğimiz üzere Niğdeli Kadı Ahmed'in küçük bir kaydı istisna edilecek olursa onun hayatını ancak kendi eserinde verdiği bazı kayıtlar nisbetinde aydınlatmak mümkün olacaktır. O, eserinin ne mukaddemesinde, ne de metnin herhangi bir yerinde hayatı, ailesi hakkında vazıh bir malumat vermediği gibi bulunduğu memuriyetleri hattâ kendi adını bile zikretmemiştir. Ayasofya nüshasının iç kapağında (üçüncü sahife) bulunan... من تأليف الممد المصطفى الفقيه محمود بن محمد المشتهر بالكرم الأسرای ibaresinin müellife ait olduğu ve isminde hiç bir şüpheyne mahal kalmadığı kabul edilebilir. Bu ibare 'Yeni Câmî' nüshasında mevcut olmadığından Ayasofya nüshasını görmeyen Münecim Baş ve Barthold için müellif adı meçhul kalmıştır. *Aksarayî* nisbeti onun buralı bir aileye mensup olduğunu göstermektedir. Eserinde *Aksaray'da* vukubulan hâdiselere fazla yer vermesi de bundan ileri geliyor. Kerimüddin, eserinin dördüncü kısmı başında, Gıyaseddin Keyhüsrev II. in ölümünden sonra cereyan eden hâdiseleri Selçuk divânında bulunurken doğrudan doğruya müşahedelerine dayanarak yazdığına dair kayıtları (s. 34-35), eğer tam bu zamana kadar teşmil edilebilir ve müellifin o zamanda 20-25 yaşlarında bulunduğu kabul edilirse, onun XIII cü asrın birinci yarılarında doğmuş olması icap eder. Fakat onun bu ilk devir vukuatını bizzat müşahade ettiğini gösteren bir kaydı eserinde bulmak mümkün değildir. Eserinde verdiği vâzih kayıtlara dayanacak olursak, en aşağı, ömrünün 47 yılını (1276-1323) devlet hizmetinde geçirdiğini tesbit edebiliriz. Kitabı, onun iyi bir tahsile mâlik olduğunu, islâm ilimlere, Arap ve Fars edebiyatına kuvvetli bir vukufu bulunduğunu göstermektedir. Hâdiselerin tasvirinde gösterdiği edebî kudretten başka bunlarla münasebet düştükçe kaydettiği âyet, hadis, darbimeseller, Arap ve Acem şairlerinden naklettiği parçalar onun kültür durumunu açıkça meydana kor. Hattâ hâdiseler sırasında yazıp sonradan eserine dercettiği veya hâdiseleri tasvir ederken kaydettiği şiirleri de orta derecede bir şair olduğunu ifade ediyor.

Kerimüddin'in hayatına ve devlet hizmetinde bulunarak bizzat vak'alara şahit olduğuna dair ilk vâzih kayıt, 1276 da kendisinin iştirâk ettiği meşhur Hatîr oğlu isyanı dolayısıyla verilmektedir. O "Ben de o divânda bir kalem sahibi idim ;

fakat onlara uymam ızdırar! olduğundan ve diğer tamahkârlar gibi kimsenin malına el uzatmadığımdan, Tanrının yardımıyla, bu fesattan bir ziyan görmeden, yağdan kıl çeker gibi, o faciadan kurtuldun,, (s. 110) diyor. Bu ısyan hareketinde birinci sınıf ricalden olmadığı muhakkak olan Mahmud'un bu ısyana taraftar olmadığına dair ifadesini tabii ihtiyatla telâkkî etmek icabeder. Putperest Moğol tahakkümünden kurtulmak için Selçuk ricalinin Baybars'ın İslâm âleminde kazandığı büyük nüfuz ve kudretten faydalanmak istemeleri ve Aksaraylı gibi İslâm ideolojisine bağlı bir kimsenin, muvaffak olacağı takdirde, böyle bir teşebbüse "ızdırar!," değil kendi arzusuyla muzahir olacağı muhakkaktır. Fakat Anadolu'nun bir Moğol vâlisine ithaf edilen bir eserde müellif, Moğollara karşı muvaffak olamayan bir ısyan hakkında kendisinden başka türlü bahsetmesi mümkün değildir. Hatir oğlu Şerefeddin hakkında kullandığı iyi dil de (s. 74, 97) bu bakımdan mânâlıdır. Bundan başka yalnız Hatir oğlu değil Muinüddin Pervâne'nin de bu husustaki teşebbüsleri Mısır ve İran kaynaklarında (meselâ *Vaşşâf*, neşr Hammer, s 176) sarîh olarak gözüktüğü gibi Moğol hâkimiyetinden sonra yazılan *Anonim Selçuknâme*'de bunu gösteren işaretler de vardır¹. Bundan dolayı onun bu işten kurtulmasını arzusu hilâfından ziyade hadisede rolünün olmamasına veya ehemmiyetsizliğine atfetmek daha doğru olur.

Haşir oğlu hareketinden sonra Türkiyede büyük kargaşalıklar baş gösterdi. Karamanlılar ayaklandı, Baybars Kayseriye kadar geldi ve gitti. Nihayet Cimri vak'ası vukua gelerek Konya Karamanlılar tarafından işgal edildi. Tam bu sırada Kızıl Hamîd ve mutemedi Aksaraylı yorgancı Şengit'in fesadı meydana geldi. Bu hadiseler üzerine gelen şehzâde Kongurtay tarafından Aksarayda sükûn te'min edildiği zaman Kerimüddin'in, Aksarayda ölenlerle esir edilenleri yazmağa Moğollar tarafından me'mur edildiğini görüyoruz². Müellif burada büyük-küçük, erkek-kadın, yerli-yabancı 6000 kişinin öldüğünü ve esir edildiğini kaydediyor. Bundan sonra onu,

¹ Bu mesele kitabın tahlil ve tenkidine dair hazırlamakta olduğumuz eserde tafsil edilecektir.

² چون شور دردم اوردم... (s. 128).

ilk defa A b a k a'nın emriyle 679 da İlhanlık hazinesine mahsus *İncü ve İktâ*'ların idaresine, bir müddet sonra da 683 de Gıya-seddîn Mes'ud tarafından saltanat naipliğine tayin edilen Mücirüddin Emirşah'ın maiyyetine (s. 134-138) geçmiş görüyoruz. Fakat bunun tarihi kat'i olarak tesbit edilmiyor. Yalnız 684 (1285) yılında Mücirüddin Emirşah ile İzzeddin Beglerbeği'nin, Sahib Fahreddin'in Moğol asker ve beylerine yaptığı büyük masraflara muhalefet etmeleri (s. 145-147), bu münasebetle şehzâde Hulâcu ve Key hatu tarafından Yargu'ya çekilmeleri, bunun üzerine Mücirüddin'in Kerimüddin'i maiyyetine alarak¹ İlhan Argun'un huzuruna gitmesi (685-1288) ile müellifin bu idbar devresinden önce Mücirüddin'in yanında bulunduğu neticesine varmak mümkündür. İlhanın teveccühüne nâil olan Mücirüddin ve *Sâhib Kazvinî* 687 de, Anadoluya dönmüş bulunuyor² (148-149). İlhan tarafından Mücirüddin *emâret* ve *nâiblik* makamına Kazvinî de *vezirliğe* tayin ediliyor. Kerimüddin efendisinin bu tayinini tebrik eden kasideyi eserine dercetmiştir. Döndükten sonra Mücirüddin'in teklifi üzerine Selçuk ülkesi, İzzeddin Keykâvus ve Rükneddin Kılıç Arslan zamanındaki şekliyle Mücirüddin ve Kazvinî arasında, iki kısma bölünüyor. Efendisi *Dânişmendiye-İlî*'nin idaresine gittiği zaman Kerimüddin de iki sene süren bu ikili idarede (688-690) Mücirüddin'in yanında, orada, bulunuyor. Fakat müellife göre Kazvinli vezirin kötü idaresi her ikisinin de azlini mucip oldu (s. 154). Yeni vezir Yahûdi Sadüddevle, *yarlığ* hükmüne göre Göçebe İlçi vasıtasıyla, Mücirüddin ile Fahreddin'i yakalayıp İlhana gönderdi (s. 156). *Alatağ*'da vukubulan *Yargu*'da

جمله چون عمر ... مقالات ... عیان عزیت ... سبیل موافقت ... سوپ ... مقالات معطوت¹
مکرر (s. 147).

Müellifin hiç bir işarette bulunmamamasına rağmen Mücirüddin ve arkadaşlarının İlhanı, bu zamana kadar vezir olan sahib Fahreddin Ali aleyhine çevirdikleri, aradaki münasebetler, Kazvinî'nin vezir olarak dönmesi düşünüldürse, tahmin edilebilir. Fahreddin Kazvinî'nin vezirliğini duyan Fahreddin Ali bu hâdiseden muğber olarak 687 de Akşehirde, *Nâdir* köyünde öldü. Mezar kitabesinin 684 tarihini göstermesi Halil Edhem Beyi şaşırtmış ve Aksaraylının manzum kaydı hakkında tereddüde düşürmüş ise de bu tarihe kadar olan vakayia iştiraki ve Anonim Selçuknâmenin de aynı 687 tarihini vermesi sahib Fahreddin Ali'nin ölüm tarihi hakkında bir şüphe bırakmamaktadır.

Kazvinli öldürüldü ; Mücîrüddin ve maiyyetinde bulunanlar bir zarara uğramadan kurtuldu, ki müellifimiz de bunlar arasında bulunuyordu ¹. Bu hâdiseden kurtulduktan sonra kendisi yine maiyyetinde olmak üzere Mücîrüddin'in tekrar vazife başına döndüğünü vak'aların ceryanı münasebetiyle anlıyoruz: 691 (1292) de Sultan Mes'ud'un kardeşi Kılıç Arslan Kastamonu taraflarında *Uç Türkleri* ile birlikte merkezi hükûmete karşı ısyan çıkarmıştı. Âsiler bu tarafları işgal etmiş Kastamonu emiri Muzaffereddin Yavlak Arslan öldürülmüştü. Keyhatu Sultan Mes'udu bu ayaklanmanın yatıştırılmasına memur etti. Sultan Mücîreddin Emir Şah ve Sahib Necmeddin ile birlikte bu tarafa doğru hareket etti. Yanında Moğol ordusu ve bu ordunun başında da Göktaş, Giray ve Anıt (?) bulunuyordu. Fakat yolda Selçuk-Moğol ordusu müthiş bir bozgunluğa uğradı. Bununla beraber bu bozgunluktan sonra Giray'ın idaresindeki kuvvetler kendini toplayarak, dağınık bir halde bulunan *Türkmenleri* kaçırmaya muvaffak oldu. Bununla beraber Türkmenlerin yeni hücumlarından korkan Selçuk-Moğol kuvvetleri, akşam karanlığından faydalanarak, dehşet ve heyecan içinde kaçıp *Osmancuk* kalesine indi. Ertesi gün orada da kendilerini emniyette görmiyerek hareket ettiler. İşte Kerimüddin bu seferde de Mücîrüddin'in maiyyetinde bulunmuş, geçirdiği korku ve heyecanları eseri yazarken bile hatırasından çıkaramamıştı ².

696 (1297) yılında Gazan Han'a ısyan eden Anadolu Moğol askeri kumandanı Baltu'nun hareketine Mücîreddin'in maiyyetinde olarak katılmadan kurtulmuş ³ ve onunla birlikte tekrar İlhan nezdine gitmiştir. İlhandan dönüşünü anlatırken yolda geçirdikleri korku ve sıkıntıları canlı bir şekilde tasvir eder (s. 209). Onun bundan sonra Mücîrüddin ile bir münasebeti olduğuna dair bir kayıt mevcut değildir. Çünkü artık Mücîrüddin mevkiini kaybetmiş bulunuyordu ⁴ (s. 210, 213).

¹ 163) (s. 163) چون موی از خنجر بیرون آمدیم

(s. 179) در آن حالت از آن تپه شالالت بیرون آمدیم انگشت حیرت بدندان تعجب می گزیدیم

³ (s. 198) واز معرض آن سیلاب بلیت احتراز نمودیم

⁴ Mücîriddin 698 yılında tekrar İlhan'a gitti. (s. 239) ve Sülemiş ısyanı ile Rûm devlet adamları mahsur kalınca mansıplarda yapılan değişiklik neticesinde yeniden İlhanın nâibliğile birlikte Saltanat nâibliğini elde etti (s. 242).

Bu defa hâmisinin himayesinden mahrum kalan müellif, ihtimalki onun adamı olmak hasebiyle, bir takım tecavüzlere mâruz kaldığını şikâyet eder ¹. Bu zamanda dört mali idareye ayrılan memleketin nasıl ezildiğini, memurların ahlâksızlıklarının ne gibi felâket ve mücadelelere sebep olduğunu acı acı anlatır. Onun Mücîreddin'den ayrı kaldığı bu devrede, başına gelen bir vak'a, memuriyetinin ehemmiyeti hakkında bize bir fikir verebilir: Moğol emirlerinden Aya cı, Bay tım ur ve Sama- gar o ğ lu A ra b, *Gâvele* kalesini kurtarmak için Konya tarafına giderken *Avcı Kaya* mevkiinde *bârigâh-ı divân* kurdular. Kerîmüddin'den hazineye ait malların defterini istediler ² ve kendisine çok sert muamele yaptılar. Onun ifadesine göre defterleri göstermek fesadı mucip, göstermemek tehlikeyi mutazammın idi. Korku ile vakit geçirmeğe uğraşan ve Allaha yalvaran müellif, mes'ut bir tesadüf eseri olarak zuhura gelen şiddetli bir kasırga ve onu müteakip karartı ve dolu defterlerin uçup gitmesine ve onun bu tehlikeden kurtulmasına sebep oldu (s. 230-231). Bu hikâye ile onun oldukça mes'uliyetli bir mâliye memuru olduğuna hükmetmek caizdir. Mücîrüddin'in tekrar memuriyetine dönüşünden sonra onun da tekrar maiyyetine geçtiğine dair deliller mevcuttur. Mücîrüddin iç Anadolu'da bir takım kargaşalıkları yatıştırınca onun hizmetine bir şükran hissi ifade eden memleket büyüklerinin birinin mektubunda "Pâdişahlar bir iş uğrunda yüz kan dökerler,, yazılı idi. Müellif bunun altına "Ey Pâdişâh! sen yüz iş uğrunda bir kan dök,, yazdığını kaydeder (s. 255) ki bu onun maiyyetinde olduğunu gösterir. Bundan başka Alâeddin Keykubad III ile Atabeg Karahisarî ve Seyyid Hamza'ya karşı Abışğa noyan ve Alâeddin Sâvî ile birlikte hareket eden Mücîrüddin, Sivas'tan Konyaya kaçan Alâeddin Keykubadın bıraktığı hazineleri sayıp kaydetmeğe de Kerîmüddin'i tayin etmişti ³. Demek ki müellif uzun yıllar, az fasıla ile, hâmisi Mücîrüddin'in maiyyetinden ayrılmamıştır ⁴.

¹ (s. 229) غس من ضعف هدى یر تعرضات شد

² و از من ضعیف ورق مالیزانه به طلب داشتند

³ (s. 289) او ع نقود و احتاس او در مم آورد

⁴ Mücîrüddin' 701 de, devlet adamları arasında başgösteren geçimsizlik dolayısıyla Gazan Han'a giderken yolda öldü (s. 293).

Mücireddin'in ölümünden sonra, müellifin kendi hayatına dair vâzih bir kaydı, onun Gazan Han'ın *yarlığı* ile Selçuk ülkesi vakıfları *nâzırlığı*'na (mütevelliliğine) tayin edildiğini görüyoruz¹. O bundan sonra naklettiği vak'alar hakkında tarih vermediğinden bu tayinin zamanını kat'i olarak tesbit etmek mümkün olamıyor. Fakat bunun 698 den, yâni Mücürüddin'in maiyyetinde son defa bulunuşundan sonra ve galip bir ihtimal ile 701 (1301) de olduğu kabul edilebilir. Onun bu yeni vazifedeki hizmetinin ne kadar sürdüğü belli olmamakla beraber bu işte bulunurken anlattığı bir vaka bir müddet evkaf nâzırlığında bulunduğu anlaşılıyor. Kerimüddin evkaf nâzırlığı esnasında İrincin'in zulmünden bahsederken der ki: Karalığı manlılarla Memreş arasında vukubulan bir mücadelede Konya-Aksaray yolu üzerindeki büyük *Alâeddin Kervansarayı*'nın iki burcu yıkıldı. Bu yüzden yol tamamıyla kapalı kaldı. Memleket vezirlerinin *yarlığı* ve *altamga*'ları hükmüyle on bin altun vererek hanın burçlarını yaptırdım ; iki sene sonra Kervansarayın eski revnakı geldi, yol açıldı. Fakat sonra da İrincin'e isyan eden İlyas adındaki bir Türk beyi bu hana sığındı; İrincin onu burada yirmi bin kişi ile muhasara ettiği halde teslim almağa muvaffak olamadı. İrincin, Şengit oğlu'nun tezviriyle "Eğer bu han tâmir edilmemiş olsa idi İlyas oraya sığınmaz, bu kadar Moğolun kanı akmazdı,, diyerek orada ölen Moğolların kanı bedeli olarak benden sarfedilen on bin altından başka altı bin altın daha cerime aldılar (s. 304). Müellifin başına geçen ve İrincin'in zulümleri arasında zikredilen bu vak'anın tarihi kat'i olarak verilmemiştir. Fakat onun İrincin'in Anadolu'ya gelişini 703 den yâni Olcaytu'nun cülûsundan sonra zikretmesi (s. 299) ve Abdullah Kaşânî'nin kat'i olarak 704 tarihini vermesi² hadisenin bundan sonra, yine Aksaraylının onun bu hadiseden muahhar bir zamanda Anadolu'dan Olcaytu'ya döndüğü (s. 309) ve D'Ohsson'un³ 1308 ve Kaşânî'nin

¹ Münecim Başı. Alaeddin Keykubad'ın vakıflarına müteveli olduğunu kaydeder. Bu, Alaeddin Kervansarayı münasebetile müellifin verdiği malûmat üzerinde yapılan bir dikkatsizlikten başka bir şey değildir.

² *Târih-i Olcaytu*, Ayasofya yazm. vrk. 155 b. yine bu eserde İrincin'in 706 yılında İlhana hediyeler gönderdiği de kayıtlıdır (vrk. 158 b.).

³ *Histoire des Mongols* IV, P. 537.

707 tarihini kaydetmesi de ¹ bu tarihten önce vukubulduğunu gösterir. Bununla beraber müellif bu hadiseyi Gıyaseddin Mesud'un ölümünden sonra ve Ebû Saidin cülûsundan önce zikretmesi, eğer kronolojik bir hata eseri değilse, bunu 708 ile 716 yılları arasında kabul etmek icap edecektir. Çünkü Niğdeli kadı Ahmed'in, inanmamız icap eden, kaydına göre Gıyaseddin Mesudun Kayseride vâkı ölümü 708 (1308) tarihindedir ². Bu takdirde bu vazifede epey müddet kaldığı neticesi çıkar.

Kerf müddin'in bu vak'adan sonra evkaf nazırlığında ne kadar daha kaldığı malûm olmadığı gibi eserini yazdığı 723 (1323) de de ne işte bulunduğuna dair bir işaret mevcut değildir. Yalnız Niğdeli kadı Ahmed'in sarîh ifadesiyle onun bir zaman da Aksaray *Kütüvalı* olduğu anlaşılıyor. "Divân ehlinin en fazılı Aksaray *Kütüvalı* hoca Kerf müddin," kaydının, *Müsâmet-ül-ahbâr*'ın kaynak olduğu eserlerden bahsedeceğimiz zaman göstereceğimiz veçhile, bizim müellife râci olduğu hiç bir şüpheye mahal bırakmamaktadır ³. Kerf müddin Mahmud'un ne zaman öldüğü de belli değildir. *Ayasofya* üshasının başındaki (عبدالضيف... بلغ آماله و احسن احواله) ibaresi onun hayatta olduğunu gösterirse de 734 de istinsah edilen bu ibare, kendisi tarafından yazılan nüshanın müstensih tarafından aynen kopyası olmak dolayısıyla, bu tarihle ilgisi yoktur. Zaten eserini 733 de yazan Niğdeli Kadı da ondan ölmüş bir adam olarak bahsetmektedir. Hayatı hakkındaki bu izahlar müellifin uzun bir ömre sahip olduğunu, eserini yazdığı zamanlar 75-100 yaşları arasında bir ihtiyar bulunduğunu gösterir. Bu uzun hayatı ile Türkiye'nin sahne olduğu en buhranlı ve felâketli hadiselerle şahit olmuştur. O, bir tarihçi olmaktan ziyade, yaşadığı devrin hadiselerini kaydeden bir hatıra müellifi olarak gözükmektedir. Tarihle fazla iştiğal ettiğini göstermek güçtür. Yalnız yazmak istediği devrin başına Peygamber'den başlamak üzere Halifeler ve biraz da Selçuk tarihini, umumî mahiyette bir iki kaynaktan alarak, koymakla iktifa etmiştir. Onun maddî bakımdan oldukça zengin bir durumda olduğu anlaşılıyor. 1600 altın verecek kadar

¹ *Tarih-i Olcaytu*. vk. 169 b-171 b.

² *el-Veled us-Şefik*, Fatih yazm. 4519, s. 302.

³ *el-Veled üş-Şefik*, s. 249). ريدالدين كوتوال آق سرا افضل اهل ديوان ... مرحوم و مفقور خواجه

parası olduğu gibi *Sâlime* kalesi de onun temellükünde bulunuyordu ¹. Zaten elimizde bulunan Selçuk devlet adamlarına ait vakfiyelerin muhtevaları ricalin çok zengin bir vaziyette olduklarını göstermektedir. İşte müellifin hayatına dair söyleyeceğimiz sözler, şimdilik bundan ibarettir.

ESERİN KAYNAKLARI VE KAYNAK OLDUĞU ESERLER

Müellif, müşahedelerine dayanan, dördüncü kısımdan evvelki bahislerin kaynakları hakkında tam bir malûmat vermiyor. Yalnız ikinci kısmın başında İbn Abd Rabbihi'nin *el-İkd ül-Ferid* adlı arapça eserinden farsçaya tercüme ettiğini¹ söyler ve fakat bu tercümenin hangi bahislere inhisar ettiğini açıklaamaz. Böyle olmakla beraber her iki eserin karşılaştırılması Peygambere, Hulefâ-i Raşidin ve Emevî'lere ait bahislerin tamamıyla *el-İkd ül-Ferid*'den alındığını gösterir. Bununla beraber müellif oradaki malûmatı aynen değil kısaltmak suretiyle kitabına nakletmiştir. Bunu kendisi de eserinin bir yerinde zikretmiştir. Ali ve Muaviyye arasındaki mücadeleden bahsederken "Onlar arasında büyük harpler oldu, o muharebelerin tafsilâtını öğrenmek isteyenler *İkd-ul-Ferid*'e baksın,"² diyor. Biz, bu ve diğer kaynaklardan nasıl istifade ettiğini göstermek için, ileride yaptığımız karşılaştırma cedveline bazı parçalar koyacağız. Abbasîler kısmını yazarken Kadı Beyzâvî'nin çok muhtasar olan *Nizâm üt-Tevârihi*ni takibetmiştir. Hattâ cümleleri hiç değiştirmeye tâbi tutmadan aynen eserine nakletmiş olduğunu cedvelde göreceğiz. Fakat *Nizâm üt-Tevârihi*nin çok kısa olması dolayısıyla olacaktır ki bazı kısımlarda başka kaynaklardan biraz malûmat alıp Beyzâvî'den aldığı parçaların sonuna eklemiştir. Bu şekilde faydalandığı kaynaklardan yalnız Ebu Bekir eş-Şûlî'nin *Kitâb ul-Evrâk*'ının adını zikretmektedir.³ Abbâsî halifesi el-Muttakî Lillâh'ın dindarlığına ait naklettiği arabca bir cümle aynen adı geçen eserde mevcuttur. Bununla beraber bu kitaptan çok mahdud olarak istifade

¹ چنین گوید مترجم این اصل و مؤلف این فصل که این مقالات ارواح عبارت و بلاغت تازی کتاب المقصد در تفسیر کسوت، یارسی بعنه و رمته انچه مقصود بود انتخاب نموده و ترجمه کرده (A. s. 9, V. s. 8). در قلم آورد

² میان ایشان مصافحای بزرگ اتفاق افتاد و احکام حقیق گویند، اگر کسی را تفصیل آن (A. 23, Y. 24). مصافحای ارزو کنند کتاب عقد رجوع نماید تا کاهی کیفیت در یابد

³ (A. 61, Y. 62). ابوبکر الصولی در کتاب الاوراق که تالیف اوست این نکته ذکر کرده است

ettiği görülüyor. Prof. Fuad Köprülü onun *İbnül - Cevzî'nin el-Muntaẓam fî târîh il-umem ve'l-mulûk*'undan da faydalandığını söylemektedir (Belleten XXVII,390) ki son zamanlarda Bağdad'da basıldığını duyduğumuz bu eseri görmediğimiz için bundan ne nisbette faydalandığına dair bugün bir şey söyleyemeyeceğiz. Abbastlar bahsinde olduğu gibi Büyük Selçuklar kısmında da Beyzâvî'nin eserinden faydalanmıştır. Fakat burada onunla iktifa etmemiş, bilhassa Anadolu fethine dair hâdiseler için bazı *Selçuknâmelerden* malûmat toplamıştır. Nitekim o yine Abbâsî Halifesi Kâim Biemrillah ile Tuğrul Bey arasındaki münasebetlerden bahsederken bunların *Selçuknâme*'de mufasal olduğunu, arzu edenlerin oraya müracaat etmesini söylemektedir.¹ Fakat, bazı farklı rivâyetler dolayısıyla, bunun eldeki Selçuknâmelerin hangisinden faydalandığı tesbit edilemiyor. Ben bu zikredilen Selçuknâmenin, bu farklara dayanarak, bugün mevcut olmadığını sanıyorum. Eserin birinci ve ikinci kısım (aşl)ları anlattığımız mahiyette olduğundan bunların neşrinde hiç bir fayda görmedim. Bu kısımlar A nushasında 60, Y nushasında 64 sahife yer tutar. Üçüncü kısma gelince Selçuk tarihine ait olması ve dördüncü kısmın bunun bir devamı bulunması dolayısıyla ehemmiyetinin azlığına rağmen neşrini lüzumlu gördüm.

Eserin asıl ehemmiyetli olan dördüncü kısmı, kendi ifadeyle sâbit olduğu ve yaşadığı devrin hâdiselerini ihtiva ettiği için bunlar müellifin şahit olduğu vak'aların tarihidir. Fakat bununla bu yazdıklarının tamamıyla gördüğü veya vasıtalı olarak dinlediği hadislerden tereküp ettiğine hükmetmemlidir. Meselâ İlhanlılar ve onların Memlûkler ile münasebetlerine dair verdiği haberler, kısa ve umumî mahiyette de olsa, doğrudan doğruya müşahedesi haricinde kaldığı gibi işittiği şeyler de değildir. Hulâgü ve Teküdar Ahmedin mektupları, diğer kaynaklardekilerine tamamıyla mutabakatı dolayısıyla muhakkak surette bu hâdiselere ait kaynaklardan alınmış olmalıdır. Eserin sonundaki Muhiyyeddin 'Arabîye isnad edilen mektup ta bu mahiyette olsa gerek. Onun Türkiye haricinde

وان قصه مطول است كیفیت آن در سلجوقنامه کاملی ذکر کرده اند اگر کسی را باید که 1
 (A. 63, Y. 64). فتوحات آل سلجوق بغداد از سلجوقنامه طلب دارد

vukubulan hadiselerle dair verdiği haberler, malûmatın umumiîliğinden, Reşideddin, Vaşşâf, Güvevni ... gibi müelliflerin eserlerinden faydalanıp faydalanmadığını göstermeğe imkân vermiyor. Meselâ Hulâgü'nün ölümüne tarih olarak Naşîrüddin Tûst tarafından söylenilen kıt'a (Aksaraylı kim tarafından söylendiğini kaydetmemiştir.) ile Melikşâh'a atfedilip bu münasebetle dercedilen kıt'anın *Vaşşâf*'da bulunması (nşr. Hammer, 101) de böyle bir hükmü vermeğe kâfi değildir. Diğer taraftan şahit olduğu bütün vak'aları hafızasına dayanarak yazdığını kabul etmek de müşküldür. Eserini yazarken, kendine veya başkasına ait olsun, bir takım evrakı, belki de zamanında tuttuğu hâtıra notlarını, elinde bulundurduğu muhakkaktır. Hele hafızada tutulması güç olan tarihlerde onun verdiği rakamların diğer kaynaklara uygunluğu başka türlü izah edilemez. Zaman itibariyle yakın olduğu son devir hâdiseleri için tarih vermemesi ihtimal ki elinde bu devre ait vesikaların olmamasından ileri gelmiştir. Divân'dan ayrılmış olması buna sebep olarak düşünülebilir. Meselâ *Fahreddin Ali*'nin bir şiirle ölümüne dair verdiği 687 tarihi ile mezar kitabesindeki 684 tarihi arasındaki ayrılık Halil Edhemi tereddüde ¹ ve Fikret İşıltan'ı müellifin hafızasında yandığı hükmüne ² sevk etmiş ise de doğru değildir. Çünkü müellif Şâhib Ata'nın 684 den sonraki hâdiselere olan hissesini vazıh olarak belirttiği gibi *Anonim Selçuknâme* de aynı tarihi (687) vermektedir. Kerimüddinin, az çok muasırı bulunduğu, meşhur İbn Bîbînin eserini görmediği ve bundan haberdar olmadığı anlaşılıyor. Çünkü o eğer bu eseri görmüş olsaydı, takibettiği usule uygun olarak, Kılınç Arslan II ile Keyhusrev II arasındaki vak'aları ve Selçuk Sultanlarına dair malûmatı bu kadar basit yazmaz, başka bir kaynak bulunmadığı takdirde, bu kısımları ona dayanarak daha iyi bir şekilde telif ederdi. Yoksa Selçuk tarihini bir kül telâkki eden müellifin, bu kısmı hiç olmazsa, Emevî ve Abbâsî tarihi için yaptığı kadar yazmak lüzumunu duymuş olması icabederdi. Nitekim kaynakları daha bol olan büyük Selçuklular ile ilk fetihlere daha geniş yer vermesi de bundan ileri gelse gerek. Hele *İbn Bîbî*nin eseri bu hususta ona

¹ Kayseriye şehri, s. 104.

Mezkûr eser, s. 11.

kâfi gelebilirdi. Bu hâdise kaynakların mutlak olarak yokluktan ziyade müellifin eline geçmemesi veya bu işi görecek imkân ve vaziyette olmamasıyla izah edilebilir. Dikkate şayandır ki daha sonraki müellif Niğdeli Kadı Ahmed de İbn Bîbî'yi görememiştir. Fakat Aksaraylı'nın daha ehemmiyetsiz kimselerden bahsetmiş olmasına rağmen İbn Bibînin ismini eserinin hiç bir yerinde zikretmemesi ve böyle bir adamın böyle bir eserin ismini işitmemiş gözükmesi merakı mucip bir mesele olarak kalmaktadır.

* * *

Eski kaynakların *Müsâmeret ül-ahbâr*'ı pek az tanıdığı görülüyor. Hattâ meşhur âlim bibliyograf Kâtib Çelebi de bu eseri görememiş ve Osmanlı tarihçilerinden yalnız münecim başı Ahmed Efendi tarafından faydalanılmıştır. O meşhur *Câmi üd-Düvel*'inde Türkiye Selçuklarına ait malûmatın hemen hepsini *İbn Bibî* ile *Aksaraylı*'nin eserlerinden almıştır. Fakat Ayasofya nushasını görmediği için müellifin adını tâyin edememiştir¹. *Müsâmeret ul-ahbâr*'dan ilk önce faydalanan, bundan on yıl sonra telif edilen *el-Veled üş-Şefîk* adlı eserinde Niğdeli Kadı Ahmed olmuştur. Fakat eserin şimdiye kadar ciddi bir tetkike tâbi tutulmaması bu meselenin meçhul kalmasını neticelendirmiştir. Niğdeli müellif eserini elindeki bir tarihten alarak Abbâsî Halifesi el-Muktefi'ye kadar yazdıktan sonra, kaynaksızlık yüzünden, telif işine bir müddet fasıla verdiğini ve geri kalan Abbâsî Halifelerinin tarihini ikmal için on senelik bir sefere katlanmağa razı iken on gün içinde merhum Aksaray *kütüvalı* Hoca Kerimüddin'in eserini elde ederek mezkûr bahsi ikmal ettiğini yazıyor². Selçukluların

¹ و اعلم ان ما ذكرناه من احوال سلاطنة الروم مأخوذ و مترجم جميعها من التاريخ المسى بالادوار العلانية في الامور العلانية ... و من التاريخ المسى بامارة الاخبار وهو ايضا لرحل من رجال تلك الدولة من متعلقات نائب الدولة مجير الدين امير شاه السابق ذكره لانه كان يذكر اشياء كثيرة عن الروية لاعتنا السمع و كان متوليا على اوقاف علاء الدين كزبرباد و بوليغ الخان قازان فذكر و هفت عليه في Bayezid yazm. 5019, s. 1195). سدد بيان المظالم التي وقعت على اهل الروم

² Bu hususta ehemmiyeti olan kaydını metni düzeltelerce veriyoruz : در مجلد تاریخ که رد بنده مترجم میزد مصنف نقاد بذهن و قواد ولا فخر موجود است مـطـور نیست لکن عند اذنتام الکتاب در صدر حکومت عاضد بنم دولت فاطمی نخستین مهدی اول صاحب مغرب، مذکور، جامع تواریخ بیاد آوردن ایشان وعده داده است بدان سبب از حواصن المانع شکل چیزی بقلی آمد والا بتصریح خلفای عباسی تا معتفی بن مستظهر بدر یوسف و مستنجد مذکوراند و من بعدهم

başlangıçlarıyla fetihlerine dair malûmatı türlü Selçuknâmelerden aldığı anlaşılan Kadı Ahmed'in bu bahiste Aksaraylı'nın eserinden de faydalandığını gösterecek bir kayıt vermemiştir. Fakat bâzı bahislerde, hususiyle Anadolunun fethi ve ilk Sultanların tarihine dair kısımda, *Müsâmeret ül-aḥbâr* ile *el-Veled uş-Şefik* arasındaki ayniyetler eğer müşterek bir kaynaktan (Aksaraylı'nın ismini zikretmediği meçhul Selçuknâmeden) gelmiyorsa son telifin bu bahislerinin de *Müsâmeret ül-aḥbâr*dan alındığını ileri sürmek mümkündür. Bizim metnin 27, 28, 29, 30 uncu sahifelerine tekabül eden parçaları, bu münasebeti daha vazıh bir surette göstermek maksadiyle iteride tercetmiş bulunuyoruz

العدد القليل في المجلد الآخر والله يرقنه قنية لي و قنية لاعداء و قنية افسوس فسوس ر عر ار آن
 نمی خورم که بمحصول مجدانه مشغول نه همچو موش و غول ، و بعد از فراغ تدوید این ، موده
 اول اکثر تاده سال اسامی مافی خلفای عباسی بسفر دراز بدستم افتادی راضی بودم ، ده روز نکذشته
 حق تعالی تواریخ من لقی عباسیان را تاختم مستعصم زوریم فرمود ، دانستم هم که در حفظ انخرویات
 منجوت عظیم نه منجوت ، از زر و سیم و روان مرحوم ، خواجه کریم الدین گونوال آقسرائی افضل اهل
 دیوان و ابرع و اورع و امدع ایشان شاد ماد که از نسخه خدمتش ظاهر المؤمنین در حیث مرکز
 استجماعتی قرار گرفته ، بنیاد صرائ عالی وجدان بک خشت کم موده ناقص نشان ، بضرب مثل افضل
(el-Veled uş-Şefik, Fatih yayın 4519
 a. 249).

ESERİN KIYMETİ

İbn Bîbî'den sonra Türkiye Selçuklularına ait en mühim kaynağın Aksaraylı'nın eseri olduğunu söylemiştik. Selçuk Türkiyesine ait vekâyinamelerin nâdir derecede azlığı dolayısıyla en küçük bir vesikanın, bizim için, bazan ne kadar faydalı olduğu göz önüne getirilirse müşahit bir müellifin 75 yıllık bir devreyi ihata eden eserinin ne nisbette bir ehemmiyet taşıyacağı kolaylıkla anlaşılır. Biz eserin verdiği bilgileri, ortaya attığı meseleleri, yerli ve yabancı çağdaş kaynaklara dayanarak, ayrı bir cildde tahlil ve tenkid edeceğiz. Bununla beraber burada, bu hususa dair, umumî bir malumat vermenin de faydalı olduğuna kani bulunuyoruz. Aksaraylı'nın eseri denebilirki Moğol idaresi altında bulunan Türkiye'nin ve yıkılmağa yüz tutan Selçuk devletinin bir vekayinamesidir. İbn Bîbî kaynaklılık yüzünden birinci Keyhusrev'den evvelki zamanları nasıl ihmal etmiş ise, eserin kaynakları bahsinde söylediğimiz vechile, Aksaraylı da aynı sebebler dolayısıyla daha ziyade ikinci Keyhusrev'den sonra şahidi olduğu hadiselerle ehemmiyet vermiştir. Onun Berkıyark'a kadar Türkiye Selçuklularını büyük Selçuk tarihi içerisinde, bir *Uc beyliği* mahiyetinde telâkki ettiği görülüyorki bu görüş tarihi şeniyyete uygundur. Bunun gibi yazmak istediği devrin Selçuk tarihini de aynı sebeble, İlhanî tarihinin kadrosu içerisinde mütalea etmiştir. Bundan dolayıdır ki o İlhanilerin umumî vaziyetini tesbit ettikten sonra mevzuuna geçer. Bu münasebetle bazan verilen malumatın İlhanilere mi, Selçuklulara mı ait olduğu, ancak her iki tarafın tarihini, umumi de olsa, bilmekle mümkündür.

Müellif bir giriş mahiyetinde olan ilk üç kısımda hadiseleri bir tekellüfe tâbi tutmadan, aldığı kaynaklardaki sâdeliğiyle, nakl ve hulâsa ederken dördüncü kısımda, bu üslûbdan tamâmile ayrılarak, selefi İbn Bîbî gibi İran *edebî tarihçiliği* ananesine uymak ve bu münasebetle edebî kabiliyetini göstermek istemiştir. Bu keyfiyet eserde çok defa gereken vuzuh ve tafsilâtın yerini edebî süslemelere bırakmasına sebep olmuştur. Fakat onun bu üslûbunda bir can sıkıcılık değil,

hâdiseler münasebetiyle, okuyucuyu düşündüren, ferdi veya devlet hayatı için alâka ve nasihat veren bir eda vardır. Bu cihetten eserde bir nevi *siyasetname* mahiyeti sezilir. Zamanın değişmiş olan telâkkitlerinden sarfı nazar, bu bakımdan eserin bugün için bile zevkle okunacak bir çeşnisi mevcuttur. O vakaları tasvir ederken münasebet düştükçe bunlarla ilgili âyet, hâdisler, hikmetler, darbı mesellerle eserini süslemiş şahid olduğu hâdiselerin vukuu zamanında yazdığı şiirleri de eserine serpiştirmiştir. Müellifin bu gibi şiirleri, hâdiseler zamanındaki duyularının ifadesi dolayısıyla tarih bakımından ehemmiyeti vardır. Şüphesiz İbn Bîbî gibi o da edebiyat yerine vakaların tafsilâtı üzerinde durmuş olsaydı eser Türkiye tarihi bakımından daha kıymetli olacaktı. VII (XIII) inci asrın ortalarından 680 yılına kadar olan vakalarda İbn Bîbî ile müvazi giden ve umumiyetle hâdiseleri ondan daha tafsilâtle, bazan daha muhtasar olarak, ve fakat selefinden esaslı bir şekilde ayrılmıyan Aksaraylının eseri, bu devir hususunda onu ikmal ettikten sonra muahhar zamanlar için biricik esaslı yerli kaynak mahiyetini muhafaza eder. Bazı bahislerde ve meselâ Gıyaseddin Mesud ile kardeşi Rûkneddin'in mücadelesinde, tek kaynak olarak kalan bu vekayınamenin verdiği malûmatı, umumî olarak, çağdaş İran ve Mısır kaynaklarıyla tahkik ve kontrol edebiliyoruz. O, hâdiseleri daima Selçuk — İlhanî merkeziyetçi görüşüyle gördüğünden, Türkiyede vukua gelen isyan ve hareketlerin esaslarını İran müelliflerinin görüşüne uygun olarak nakil ve izah eder. Bundan dolayı rakıp Memlûk devleti kaynaklarıyla İran kaynakları ve dolayısıyla bizim eser bazı görüş farkları arzeder. O bağlı bulunduğu bu merkeziyet ve meşruiyet zihniyeti tesiriyle hâdiselerle ancak bu bakımdan ve o nisbette ilgilenmiştir. Bundan dolayı Selçuk devletinin yıkılışı yanında Anadolu Türklüğünün yeni bir yaratma hamlesi olan beyliklerin kuruluşu ve onlar idaresinde yapılan fetihler bizim müellifi ancak merkez ile alâkası nisbetinde ilgilendirmiştir. Bu münasebetle eserinde, yeni zuhur eden Osmanlı beyliği'nden değil, daha kudretli olan *Uc beylerinin hareketlerine*, Türk istilâ kuvvetlerinin Bizans topraklarında yaptıkları akınlara dair haberler vermemesinden hayret etmemelidir.

Eserde, Moğol idarecileri elinde bulunan Selçuk ülkesinin onların artan tazyıkları, zulüm ve fena idareler neticesinde nasıl ezilmekte olduğu ve devletin gün geçtikçe nasıl yıkılmağa yüz tuttuğu acı tasvirlerle takip edilebilir. İbn Bibi Moğol istilâsının getirdiği kötü günler dolayısıyla, Anadolu tarihinin en mesut günlerini teşkil eden “*Uluğ Keykubad*..” devrini nasıl hasretle yadçerse müellifimiz de yıkılmağa yüz tutan devletin son zamanlarındaki acı hatıralar karşısında Pervâne devrini öylece mesut günler olarak hatırlar. Ona göre Baybars’ın 1277 de, Anadolu’ya yaptığı sefer ve bunu müteakip Pervâne ve diğer büyük din ve devlet adamlarının ölümü¹ Selçuk Türkiyesinde baş gösteren felâketlerin sebebi olmuş ve bu zamana (723 - 1323) kadar devamını intaç etmiştir. Gerçekten büyük bir nüfuz ve keskin bir zekâyâ malik olan Pervâne, iç ve dış hadiselerin çıkardığı zorluklar karşısında, memleketi maharetle idare etmiş ve mukadder olan yıkılışını bir zaman için olsun durdurmuştur. Pervâne’nin şahsî ihtirasları yanında, temsil ettiği devirle birlikte kazandığı bu büyük şöhret ve vasıfları Mısır, İran ve diğer yerli kaynaklarda da belirmektedir. Mevlevî kaynaklarında (meselâ *Menâkıb ül-ârifîn*, *Mevlânânın mektupları*) devrinin yaratıcısı olarak gözükür. Pervâne devrinin bu şekilde vasıflandırılmasında, istilânın menfi tarafları yanında getirdiği geniş ticarî ve iktisadî imkânların bir tesiri olsa gerek. Fakat bundan sonra sık sık ısyanların, kötü idare ve emniyetsizliğin, Hamdullah Kazvî’nin verdiği kabarık vergi miktarına rağmen, iktisadî ve ticarî hayatı sarsmaması mümkün değildir. Fakat maalesef Kertmüddin, İlhanlıların ilk zamanlarında Selçukluların onlara ödediği (s. 62) vergi rakamlarını kaydettiği halde sonraki zamanlarda bu hususa dair bir şey söylemiyor. Gıyaseddin III zamanında halktan tahsil eylediğini söylediği vergiler bu bakımdan bir şey ifade etmediği gibi şimdilik mahiyetleri de izaha muhtaçtır (s. 89).

Müellifin hadiselerin sebeplerini izah ederken tenkidi bir görüşe sahip olmadığı da gözüküyor. Meselâ İzzeddin

¹ Niğdeli Kadı Ahmed de Anadolu’da hüküm sürmeğe devam eden felâketleri bu hâdiseden sonra büyük devlet ve din ulularının dünyadan gitmeleriyle izah eder : *ویرفتن سلطان دن و ملت را عیان ملک و دولت روم را خرابی روی* : *ماظان دن و ملت را عیان ملک و دولت روم را خرابی روی* (el-*Veled us-Şefîk*, s. 300).

Keykâvus'un Bizansa gidüp Michel Paleologue nezdindeki hayatını anlatırken onun iyi bir kabule mazhar olduktan sonra hapsedilmesini Bizans tahtını ele geçirmek için hazırlamak istediği bir suikastle izah etmek ister. Anlaşılan bizim müellif İbn Bîbî (bak Houtsma neşri, s. 297) ve bazı Mısır kaynakları gibi (bak. s. 76 not) halk mantıkına göre vücut bulmuş ve her halde halk arasında böylece şâyi olan bu haberi bir hakikat gibi nakletmiştir. Halbuki hakikî sebep İstanbul'u yeni ele geçiren Michel Paleologue'un, henüz zayıf bulunması dolayısıyla, İlhan ile bir ihtilâf çıkaracak meselelerden sakınmış olmasıdır. 'Aynî'nin ifadesi de Hulağü'nün bu meseledeki tesirini açıkça gösterir¹. Şâhib Faḥreddin 'Alî'nin vezirliği zamanında divân dilinin arapçadan farsçaya çevirildiği hakkındaki kayıdı (s. 64), bundan önce farsçanın resmî dil olarak kullanıldığına dair sarih bilgilerimize aykırı gözükmeyle beraber, Barthold'un sandığı gibi (yukarıda zikredilen makale) "*son derece şüpheli*," değil bir hakikat hissesi taşısa gerek. Bu, her halde, mahkeme dili haricinde, yalnız malî işlere ve İlhanlı devrine münhasır olan bir hadiseye işaret olmalıdır: Konya kütüphanesinde bulunan 'Alâ-i Tebrizî, *Sa'âdetnâme*'sinde, İlhanî müstevflerinin malî işlerde arapçayı kullandıklarını kaydeder ki Aksaraylı'nın ifadesi bu malûmatla buna munhasır olarak izah edilebilir. Onun Karatay'a ferman ve menşûrlarda *Velîyyullah fi'l-arz* diye hitap edildiği hakkındaki kaydı (s. 37) de Karatay'a aid vakfiyede geçmektedir. Müellifin zamanındaki ilim adamları ve kadırlara dair verdiği malûmat da ehemmiyetlidir. Bu sâyede Selçuk devri vakfiyelerinde adları geçen âlimleri daha iyi tanıma imkânına malik bulunuyoruz. Melikşâh ve umumiyetle büyük Selçuk-Oğuz an'anelerine Pervâne zamanında riayet edildiğine dair kaydı² kültür tarihi bakımından ehemmiyetlidir. Şâmânî Türk telâkkisinin bir devamı olan hükümdarın umumî ziyafetler vermesi âdeti *Dede Korkud*'da vuzuhla gözüktüğü gibi yalnız göçebe teşkilâtının yaşadığı çevrelerde değil, Müslüman Karahanlılarda

¹ *'İkd ül-Cumân*, XIX. s. 510. Velîyüddin Ef. 2391.

² و آیین سلطنت خصوص، محفل بامداد روز جمعه چنانکه از عهد سلطان ملکشاه و سلاطین سلجوقی رسمی معناد بود برقرار می داشتند و الوان طعام شاهانه در اوقات، بامداد جمعه مرتب بود (s. 90).

ve *Siyâsetnâme*'nin açıkça anlattığı gibi, büyük Selçuklularda da ehemmiyetini muhafaza etmiş ve nihayet Anadolu'da diğer an'aneler gibi bu da yaşamağa devam etmiştir. Bir gün Pervâne'nin Mevlânâ'nın da bulunduğu, bir ziyafetinde yemeklerin yağma edilmesi rivayeti, bu an'ane ile alâkası dolayısıyla burada zikre lâyıktır¹. Bu ve buna benzer kayıtlar ile Yazıcıoğlu'nun *Selçuknâme*'sinde tasvir edilen Oğuz an'anesine dair rivayetlerin mânâsı daha iyi anlaşılır. Esasen İbn Bîbî'nin mufassal eseriyle son zamanlarda münşeata dair bulunan yeni eserlerde bir çok eski Türk unvan ve ıstılahlarının ne derece yaşamış bulunduklarını göstermekte ve Türkiye Selçukluları teşkilâtı günden güne daha iyi aydınlatılabilecek bir duruma girmektedir.

Müellif eserinin son bahislerini çok ihtisar etmiş ve hemen hiç bir tarih de vermemiştir. Anlattığı hâdiselerde bir çok şahıslar hakkında verdiği hükümler, umumiyetle başka kaynaklarla teyyüd etmekle beraber, onun bu hususta tamamiyle objektif kaldığını da söylemek güçtür. İyi veya kötü hükümlerle tasvir ettiği şahıslara ait ifadelerinde bazı şahsî temayüllerinin tesirini sezmek mümkündür. Bir misal olarak Timür Taş hakkındaki bahsi ele alalım. Bu kısmı çok umumî mahiyette ve kısa olarak yazan müellif Timür Taş'ın isyanı hakkında küçük bir işarette bile bulunmamıştır. Halbuki bu isyanın eserin hitamından önce olduğu, yalnız eserin tarihiyle değil, hiç sebebini ve ondan evvel olmuş hâdiseleri bahis mevzuu etmeksizin, onun bu isyandan sonra olduğunu bildiğimiz, Ebu Sa'ide gitmesini söylemesiyle de sâbittir. Bu, Timür Taş'ın hoşuna gitmemesi muhtemel olan bir meseleye dokunmaktan çekindiği tarzında izah edilebilir. İhtimal ki eserin son kısımlarının hülâsa olarak yazılmasında bu endişenin de bir tesiri olmuştur. İşte eserin mahiyeti hakkında şimdilik bu umumî bilgileri vermekle iktifa ediyoruz.

¹ آشبارا یغیا فرمود و از او بشاد طعام کردند (Menâkıb ül-'ârifin, vrk. 32 a).

NÜSHALARIN TAVSIFI

1) A. Ayasofya Nüshası

3143 numarada kayıtlı olan bu nusha meşin ciltli olup 288 sahifeden ibarettir. Metin 4 üncü sahifeden başlar. Sahifelerin başına sonradan mühürle numara konmuştur. Sahifelerin eni ve boyu 16 24 dür ; ortalama olarak yazı 12 18 genişliğinde yer tutar. Her sahifebe 23 satır vardır. Metin bazı yerlerde eksik bırakılmıştır. Bu eksiklikler müstensihe ait olmayıp sonradan düşmüş varaklar dolayısıyla olmuştur. 66-67 sahifeleri arasında bir yaprak kopmuştur. 70-71 sahifeleri arasından düşen bir yparak sonradan eklenmiş ise de bu yaprağa düşmüş olanın yazısı yazılmamıştır. Keza 94-95 sahifeleri arasından da 18 yaprak düşmüştür. 107-108 inci sahifeleri teşkil eden varakın yarısı kesilerek metin eklenilen kâğıt üzerinde tamamlanmıştır. Aynı kâğıt ve yazı dolayısıyla bunun bizzat müstensih tarafından yapıldığı anlaşıyor. Eserin son yaprakları rutubetten lekelenmiştir. Yazı Selçuk neshi ile yazılmıştır.

Siyah mürekkeple yazılan metnin, başlıkları, bazen isiniler, şiir, nükte gibi kelimelerle satır başı mahiyetindeki القصة. والجله ibareleri umumiyetle kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Yazı ikinci nüshaya nazaran daha güç okunacak bir mahiyette olup itinasız yazılmıştır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye ait parça müstensih tarafından atlanmıştır. Kitabın sonradan ilâve edilmiş ve numara dahil olmayan ikinci iç kapağında «كتاب الذکرة لمحمود الاقسرائی» ibaresi yazılmıştır. İkinci sahifede, mtenin dışında Şâhib Şemseddin-i İsfahânî'nin öldürüleceği zaman söylemiş olduğu şiir 757 tarihinde oraya konmuştur ki aslı İbn Bibî'de mevcuddurlar (Ayasofya nüshası, s. 586). Üçüncü sahifede, yine metinden evvel, baş tarafta «تألیف المرحوم خواجه کبریا الدین محمود رحمه الله و كيفية التواريخ المذكورة» bunun altında müellifin kaleminden çıkan nüshadan alındığını kabul ettiğimiz kırmızı mürekkeple yazılmış şu ibare mevcuttur:

هذه نسخة شريفة و بذكره لطيفة و التواريخ المختلطة المشتمل على اربعة اصول كما ذكر فصولها في متن الكتاب وهي تبصرة الاولى الالاب يتضمن مقالات

nüşanın birinci nüshadan daha sonra sıraya intikal ettiği şu vakıf kaydından anlaşılıyor :

اما مدفن اقاالساد الى رحمة الله تعالى ر حاجي سيدى قدوقف هذا الكتاب الصحيح على ابنائه و ابنا ابنائه و ابنا ابنائه ماتاقبوا و تناسلوا فان اخرجوا عبادا بالله الى ساير كتب التي وقفها على اولاده و اولاد اولاده وقفاً صحيحاً شرعياً و جرى ذلك الى وقف سلطان Bundan sonra eserin Sultan Ahmed bin Mehmed tarafından vakfedildiği aynı sahifedeki «وقف سلطان احمد بن غازى سلطان محمد» mühür ve tuğrasıyle - ki bu mühür kitabın sonunda da vardır - anlaşılmaktadır. Bu ve yanındaki 1137 tarihi Üçüncü Sultan Ahmed olduğunu gösterir. Bu nüshada aynı müstensih tarafından 745 tarihinde yazılmıştır. Birinci nüshaya göre gösterdiği bâzı farklar dolayısıyla (ki bunlar bâzen birincide mevcut değildir) bunun birinci nüshadan değil, her halde, ana nüshadan istinsah edildiğini göstermektedir.

Neşredilen metinden de anlaşılacağı üzere A nüshasında bâzı parçaların düşmüş olmasına rağmen eskiliğinden de sarfınazar ederek daha doğru daha tam bir metin olduğundan bunu basmaya esas nüsha yaptık. Bununla beraber ikinci nüshada doğruluğuna kani bulunduğumuz kısımları metine alması lüzumlu gördük. Tek nüshaya (Y nüshasına) inhisar eden kısımların düzeltilmesinde *Mt* (*metin*) kısaltmasını kullandık. İmlâ bakımından ب. ج harfleriyle yazılıp aslında farisî انجى; لeri ve eski farsçada «ذ» olan «ر» leri aslına ircâ; ك yerine ك yerine ك yazılarak mânaca hasıl olan karışıklığı mânaya uygun olan imlâlarına göre düzelttik. Umumiyetle metinde başlıklar ya ihmal edilmiş veya başlık ile metin birbirine karışmıştır. Bu yazıyette metnin icabeden yerlerine başlık koymayı ve bunu haşiyede göstermeği zarurî bulduk.

Matbaada herekeli harfler olmadığı gibi farisî kâfları gösterecek harf de mevcut değildi. Bu vaziyet metnin daha iyi bir şekilde kuruluşuna imkân vermedi. Bundan başka harflerin iyi dökülmemiş olması bazı kelimelerin defalarca tashihine rağmen, son basılıştta noktasız veya eksik noktalarla çıkmasını mucip oldu. Fakat bunların okurken ayırt edilmesi güç olmayacaktır. Diğer taraftan bütün dikkatimize rağmen bazı yanlışların gözden kaçmaması mümkün olmadı. Bunları hata cetvelinde gösteriyoruz.

ESERİN KAYNAKLARI

مسامرة الاخبار

خلافت عبدالملك بن مروان

کینیش ابوالولید وادرا ابوالاملاک نیز می گویند
جهت آنکه چهار نفر از پسران او خلافت نشستند
یکی ولید دوم سلیمان سوم یزید چهارم هشام
مادرش عایشه بنت معاویه بن النضر بن
ابی العاص بن امیه بود

(A. Y. S. 37)

المقدالدرید

ولایة عبدالملك بن مروان

هو عبدالملك بن مروان بن الحکم بن امیه وکنی
اباالولید وینال له ابوالاملاک و ذلك انه
ولی الخلافة اربع من ولده الولید و سلیمان
و یزید و هشام. امه عایشه بنت
النضر بن ابی العاص بن امیه

(Bulak tab'i II, S. 316)

مسامرة الاخبار

ابوالعباس عبد الله

سبب خلافت ایشان آن بودکه محمد بن علی
داعیان را برکاشت تا پسران اول ابراهیم و بعد
از او ابوالعباس را دعوت کنند

(A. Y. S. 46)

نظام التواریخ

ابوالعباس عبد الله

سبب خلافت او آن بودکه محمد بن علی
داعیان را برکاشت تا پسران اول ابراهیم
و بعد از آن ابوالعباس را دعوت کنند

(nşr. Behmen Mirza, Tahrān 1313, S. 51)

خلافت الناصر لدين الله

مرد دلاور و دانا بود و در زمان خلافت او
دولت آل سلجوق در دیار عراق و خراسان
و غیره بسر آمد تا تمام بیوست و سلطان
محمد تکش مستولی گشت

(S. 65)

الناصر لدين الله

مرتی دلاور و دانا بود و در ایام او
دولت آل سلجوقیان تا تمام رسید
و سلطان محمد تکش مستولی گشت

(S. 59)

ماسمعت بتالیفة قط يقول : لا يريد جليلاً وجالس
المصنف ظن انه جالس المصنف خص به دون آتائه
و اعلمه الخلفاء

(A. s. 61, Y. 62)

وما سمع بتالیفة قط قال : لا يريد جليلاً
انا اجالس المصنف افتراء ظن ان محاسبة
المصنف خص به دون آتائه و اعلمه الخلفاء

(nşr. İ. H. Dunne, London 1935, s. 193)

KAYNAK OLDUĞU ESERLER

الولد الشهابي

المستصر بالله

و در زمان او خوارزمیان را شکست خوری، رزم
مشاهده کردند و قوم مغول مستولی شد، امیر
جرماغون روا دیده، بغداد رفته با شرف الدین
اقبال عمارت آراسته، شرف الدین رو غالب
آمده، جرماغون منهنم بازگشت و مدتی
ملاک خلیفه مشار الیه هجده سال مترود

(S. 272)

در زمان او خوارزمیان مستاصل شدند و لشکر
مغول مستولی گشت، جرماغون بغداد رفت
و با شرف الدین اقبال سرایی عمارت کرد،
شرف الدین اقبال ظفر یافت و جرماغون
منهنم بازگشت، مدت خلافت او هجده
سال و هفت ماه بود

(A. S. 65. V. S. 66)

Müsameret ül-ahbâr'ın 27, 28, 29 sahifelerini *el-Veled üş*
-Sefik'ın şu parçasile karşılaştırınız:

قلج آرسلان بزرگ بن مفرالدی ابوالخارث سلیمان شاه بن سلطان محمد برادر سوم جد
طغرل کوچک از دیار عراق و ملک بجم اعتیال کرده بنیت فتح روم حوالی رها
و دیار بکر و ساحل فرات رحله الشتاء والصیف بیلاق و قشلاق ایام می گذرانید.

ارمیانوس ملک الروم قصد بلاد اسلام کرده ملک دانشمند حاکم نکیسار مرقاش
و تود و سیواس و آبلستان و آن حدود که پیش از وصول رایات سلجوق و فرزندان
روم از گاه منهنم شدن ارمیانوس ملک روم بر دست سلطان محمد آل اوسلان بلاد
مذکور حاکم و فاتح بود قصد فرستاده از ملوک مازدی، مغارقین و آمد و خربیرت
و از آنجا و دوری آمد و لشکر آورده فتح و ظفر را سزاوار گشت و قلج ارسلان
بزرگ بن سلیمان شاه مذکور ملک دانشمند را در آن وقت بشرط اداء صد هزار عدد نقد
و ستمی دختر وی تسلیم ابستان بر سم جهاز باهم مساعدت کرد و ملک دانشمند سم را
نقد فرستاده تسلیم ابستان را تا وقت دادن دختر موقوف داشت و قلج ارسلان رنجیده
نقد را باز رد کرده ملک دانشمند رنجور شده قلج ارسلان فرصت یافته ابستان و زبطه را
بقوه بسته غنقش دانشمند از بیاری خاسته قلج ارسلان از و ترسیده باز تحمل خود عودت
ساخت بعد از آن ارمیانوس ملک روم با شوخی بر سر کشتن و انکوبه آمده ملوک شان
را که آل سلطان آل ارسلان سلجوق انجا مقیم بودند با عامه سکان محاصرت کرد
ملوک از اطراف تنگد که دریافت حقوق پیوید حیویتی و خروج از عهده لوازم صلح و رح
قلج ارسلان را بشما هر چه اسم بر سر ارمیانوس آورده عقب آنکه ارمیانوس مذکور در کتک

قتل و غارت. روان کرده بود رومیان را منہزم کرد اید انکوره و کنکر در تصرف قلع ارسلان درآمدہ از انجا قونیہ رفتہ و تخت بنشت و درین حال چنانکہ اشارت کردیم خویشان قلع ارسلان و سلجوقیان بالای را در ولایت عجم دولت بکھوت پیوست گاہی و ضعف در تلبیل روی نموده گواہانان تحمل انباء سلطنت نداشت و خلیفہ روی زمین از دار خلافت بنہداد بقلع ارسلان خلعت و علم و طبل و منشور سلطنت روم فرستادہ بر مملکت بلاد مذکور تقریر از زانی فرمودہ باومید تسلیم ملک عجم ہم ترغیش داد قلع ارسلان فرزندش مسود را در روم بدارالملک قونیہ فائم مقام گذاشتہ سوی بنہداد بخدمت خلیفہ متوجہ شد جاولی سقاور و ارکان سلاطین عجم از آمدن قلع ارسلان رسیدہ اصرای وی را ہم بہنہدید و ہم بتغیب و تطمیع فریفتہ از و دلہا سرد کردانیدہ غدر روادیدہ قلع ارسلان را در رود خانہ خاپور انداختہ غرق کردند و بمقارقین مدفونست سلطان مسود فرزندش مرک پدر شنیدہ عزا داشتہ از خلیفہ بدو خلعت و لوا و تمزیقنامہ بتقریر سلطنت روم صدور یافت از آنکہ سلطان مسود این قلع ارسلان بزرگ ابن سلیمان شاہ سلطان روم شدہ بمجہاد و غزا مشغول گشتہ معظم فتح بلاد روم و شکست فرنگان ملاعن از دست مبارکش سنہ ثلاث و اربعین و خمسایہ میسر آمد و از غایت عقل و کفایت و سعادت مسودی چونامش کہ در ذات داشت با ملک باغی بسان پسر ملک دانستند طریق دوستی و پیوندی پیش نہادہ مدت مملکت خود در محاکمہ باوی می ساخت بعد از او چون پسر و نوریدہ اش سلطان اسلام ملک الروم والشام والارمن والافرنج عزالدین ثانی قلیچ ارسلان روم ابن سلطان مسود این قلع ارسلان سابق ابن سلیمان شاہ و تخت سلطنت روم بدارالملک بنشت و شہر آقرا را چنانکہ بالای ابن کتاب انشای ذکر مجددان دین اسلام مشروح ذکر کردہ ایم بنیاد سہادہ تمام ساختہ از ابتداء تاریخ جلوسش سنہ احدی و خمین و خمسایہ تا تمام چهل سال امام مملکت باتفاق ضعف قوم دانشمندیان بلاد روم را بر بازده کانیہ اولادش چنان قسمت کرد کہ برکن الدین سلیمان شاہ توفاً و ناصر الدین رکبارق ثانی نکیمار و قیلوحصار و قطب الدین ملکشاہ سیواس و اقرا و بورالدین محمود قیصریہ و مزالدین قیصر شاہ ملطیہ و محی الدین مسود انکوره و مغیث الدین طغرل آبلستان و نظام الدین ارغوشاہ اماسیہ و سنجر شاہ ولایت اوجات زیرین و بنام علاء الدین طغرل ارسلان محروسہ دارالہلوانیہ و مدار الجہاد بالممالک الرومہ نگیدہ ہم سینور اقرا و اراکلیہ عن الجہتین تریفاً محل تألیف این کتاب تشہیراً و غیاث الدین کیخسرو کوچیکی محبوب ترین ہمہ ولی عہدش اراکلیہ حصہ مقسوم رسید و در ایامش کنکر و انکوره و بواحی سنہ ثلاث و ستین و خمسایہ مقید و فتح قیصریہ و زمندی سنہ اربع و ستین و خمسایہ را مقرون و فتح ولایت دانستند نکیمار و توفاد و باقی بلاد ماوراء آبہ سیوراس سنہ ثمان و ستین و خمسایہ مورخ ہزیمت کرمنوبل از لشکر منصورش سنہ سبعین و خمسایہ منوط ولی عہدی بنام قطب الدین وادش مع آن کہ بعد از وی تاریخور و سنہ ست و ثمانین و خمسایہ میرہن وفات ابن

سلطان قلیج ارسلان مذکور مشکور میروز عامر ممور باعام چهل ساله شاهیش سنه تسع و ثمانین و خمسایه مقطوع به و وقتی قیصریه و سیواس را سلطان مذکور ستده، ذوالنون نبیره یاغی بسان بن ملک دانشمند معلوج کریخته بتکیسار رفته بملک عادل نورالدین محمود سلطان شام پدمادی، که نزد او داشت خط فرستاده مدد خواسته، عبدالمسیح باسه هزار مرد آمده قیصریه و سیواس را خلاص کرده فرو گرفت، چون ملک نورالدین در شام وفات یافت سلطان مشار الیه از باب الجهاد و دارالرباط و اقامت مبارکش اقرار قیصریه آمده بکلی بسته، ذوالنون رنجور در تکیسار وفات یافت، پسرش اسمعیل را نصف و کوچکی بوعده و وعید سلطان قلیج ارسلان قتل آورد از آنکه آل دانشمند متفرق گشته، تمامی ممالک روم و یونان فرزندان سلجوق مقرر شده .

(*el-Veled uş-Şefih*, Fatih yazm. No : 4519, S. 291, 292, 293)

MUKADDEME VE HÂŞİYELERDE KULLANILAN ESERLER

Mahmud Kâşgari, *Divânü lûgat it-Türk*, nşr. Kilisli Rifat, İstanbul 1333 - 1335 terc. Besim Atalay, 1939 - 1941 (Türk Dil Kurumu).

İbn Bîbî, *El-Evâmir ül-Alâniyye fi'l-umûr il-Alâiyye*, Ayasofya yazm. No. 2985; *Muhtasar selçuknâme* nşr. Houtsma, Leide 1902.

Kadı Ahmed (Niğdeli), *el-Veled uş- Şefik*, Fatih yazm. 4519.

Eflâkî Dede, *Menâkıb ül-'Ârifin*, Ankara umumî ktp. yazm.

Anonim Selçuknâme, Paris Bibliotheque National yazm. No. 1553 (Collec. Schefer).

Râvendî, *Rahat uş- Şudûr*, nşr. Muhammed İkbâl 1921 GMNS.

Cüveynî, *Târih-i Cihanguşa*, nşr. Mırza Muhammed, I, 1913 GMS.

Aziz b. Erdeşîr Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm*, nşr. Kilisli Rifat 1928 (Türkiyat Enstitüsü)

İmadeddin İsfahânî, *Zubdet un-Nusrat*, nşr. Houtsma Leide 1889, Türkçe terc. Kıvameddin Bursalı 1943 (Türk Tarih Kurumu).

Sadrüddîn el-Hüseynî, *Ahbâr ud-Devlet ıv-Selçukîye*, nşr. Muhammed İkbâl Lohor 1933, Türkçe terc. Necatî Lûgal 1943 (Türk Tarih Kurumu).

İbn Abd Rabbîhi, *el-İkâd ul-Ferid*, nşr. Bulak, II

Ebu Bekir eş-Şûlî, *Kitab ul-Evrağ*, nşr. I. H. Dunne London 1935.

İbnul-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, nşr. Mısır.

Ebu'l-Fidâ *el-Muhtaşar fi tarih il-Beşer*, nşr. İstanbul.

- Nerşahi, *Târih-i Buhara*, nşr. Tahran.
- Muhammed b. el-yezdi, *el-'Urâzat fi'l-Hikâyet is-Selçukîyye*, nşr. Karl Süsseim, Mısır 1326,
- Kadı Beyzâvî, *Nizâm ut-Tevarih*, neşr. Behmen Mirza Kerimî, Tahran 1313.
- Hamdullah Kazvîni, *Nüzhat ul-Ğulûb*, neşr. G. Le Strange, Leiden 1915 GMS.
- „*Târihi-i Güzide*,
- Yakut Hamavî, *Mu'cem ül-Buldân*, nşr. Wüstenfeld,
- Fahredden Mübarekşah, *Târih*, nşr. E. Denison Ross London. 1927.
- Câhiz, *Risalet fi faẓail ul-Etrâk*, nşr. Van Vloten Leiden Türkçe terc. M. Şerafeddin, Türkyurdu cilt, V 1329.
- Nizâmeddin Şâmî, *Zafernâme*, nşr. F. Tauer, Prague.
- İbn Batuta, *Seyuhatnâme*, Türkçe terc. M. Şerif, İstanbul 1333.
- el-Omarî, *Mesâlik ül-ebşâr*, nşr. F. Taeschner.
- Müneccim başı, *Câmi'ud-Düvel*, Bayezid yazını 5019.
- Kâtib Çelebi, *Keşf uz-Zurûn*, nşr. Prof. Şerefeddin Yaltkaya I, İstanbul 1941.
- Hâfiz Ebrû, *Zeyl-i Cami'ut-Tevârih-i Reşidî*, nşri H. Bayanî, Tahran 1317. Fransızca terc. H. Bayanî Paris 1936.
- Abdullah Kaşanî, *Târih-i Olcaytu*, Ayasofya yazını. 3019.
- İbn Hallikân, *Vesfeyât ul-A'yân*, İngilizce terc. de Slan London 1843.
- Hinduşah Nahçivânî, *Tecârib us-Selef*, nşr. A. İkbâl, Tahran 1313.
- Hwandmîr, *Dustûr ül-Vazerâ*, nşr. Said Nefisi, Tahran 1317.
- İbn ül-Ezrak, *Târih-i Meyyafârkîn* İbn Kâlanısı neşrinde.
- İbn Kâlanısı, *Zeyl-i Târih-i Dîmûşk*, Beyrut 1908.
- Vassâf, *Târih-i Vassâf*, nşr. Hammer Wien 1856.
- Yazıcı oğlu, *Selcuknâme*, Topkapı yazını 1391.
- Enverî, *Düstûrnâme*. nşr. Mukrimin Halil, İstanbul 1928.
- Neşrî, *Târih-i âl-Osman*, Tarih Kurumu yazını.
- Aşık Paşazade, *Târih-i âl-Osman*, nşr. Giese.

Mutenebbî, *Divân*, nşr. Kahire.

W. De Tiesenhausen, *Altun ordu Devleti tarihine ait metinler*, Türkçe nşr. ve terc. İ. H. İzmirli, İstanbul 1941,

Ebul-Faraç, *Muhtuşar ud-Düvel*, Beyrut 1890.

Baybars tarihi, Türkçe terc. Prof. Şerefeddin Yalıtaya, İstanbul 1941 (Türk Tarih Kurumu).

Necmeddin Râzî, *Mirşad ul-İbâd*, neşr. Tahran.

Reşîdeddin, *Câmi ut-Tevarih*, neşr. Quatrèmer, Paris 1826, E. Blochet ve K. Jahn (GMS).

Mağrîzî, *Kitab us-Sulûk*, neşr. Mısır. fransızca terc. Quatrèmer, *Histoire des Sultans Mamlouks*, Paris 1842 vol. 2

Kalkaşandî, *Şubh ul-Aşâ*, XIV, neşr. Mısır.

Houtsma, *Tercuman-i Türkî ve Arabî*, Leiden 1894.

A. Caferoğlu, *Uygur sözlüğü*, İstanbul 1934.

Kowalewski, *Dic. Mongol-russe-français*, Kazan 1844-49
Ramstedt, *Kalmukische Wörterbuchs*.

İbn Mühennâ, *Hilyet ul-Lisân*, neşr. Kilisli İstanbul 1340.

Ebu Hayyan, *Kitab ul İdrâk*, neşr. Caferoğlu İstanbul 1931. (Türkiyat Enstitüsü)

Şeyh-Süleyman, *Lügat-i Çagatay*, İstanbul 1298,

Söz Derleme Dergisi, neşr. Türk Dil Kurumu
Uigurica I

G. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*,
Combridge 1930.

W. Barthold, *Zap. Vost. Otd. XVIII.*

„*İlhanî devrinde mâlî vaziyet* (THİTM, I)

Fuad Köprülü, *Anadolu Beylikleri tarihine ait notlar*,
TM. II.

„*Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1928.

„*Les Origines de l'Empire Ottoman*, Paris 1935.

„*Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları*, (Belleten XXVII).

Z. Velidî, *Moğollar devrinde Anadolunun İktisadî vaziyeti*,
THİTM, I.

- Halil Edhem, *Kayseriyye şehri*, İstanbul 1334.
- F. Tauer, *Les Marruscrits persans historigues des bibliot-
heques de Stamboul*, (Archiv Orientalni IV, 1932).
- C. A. Storey, *Persian Literatur II*, 1934.
- H. Fehmi Turgal, Aaksarayî'nin hulâsa tercümesi, *Konya
mec.* (1-6) 1637.
- Fikret Işıltan, *Die Seltschuken gsschichte des Akserâyî*,
Leipzig 1943.
- F. Nafiz Uuzluk ve Nuri Gençosman, *Selçukî dev-
letleri tarihi*, (Aksarayî'nin tercümesi) Ankara 1943.
- M. D'Ohsso, *Histoire des Mongols*, IV, La Haye 1835.
- Salemann, *Noch Einmal die Seldschuken verse*, Peters-
burg 1891.
- P. Wittek, *Le Sultan de Rûm*, Bruxelles 1938 (Şark ve
Slav tarihi ve filolojisi yıllığı VI, 1938).
- K. Jahn, *Îranda kâğıt para*, Archiv Orientalni; Türkçe terc.
M. Köymen, Belleten XXIII-XXIV.
- P. Pelliot, T' oung Pao XXVII.
- L. Raşonyi, *Les Origines des Besarabas* (Arch. Europae
Centro-Orientalis 1-4 i. *Selçuk adı* (Belleten X).
- A. Refik, *Anadoluda Türk aşiretleri*, İstanbul 1930.
- İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı teşkilâtına medhal*, İs-
tanbul 1941 (Türk Tarih Kurumu).
- Osman Turan, *Oniki hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul
1941.